

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

**Практичний курс української мови
для слухачів Ін ДП.
Розділ II. Синтаксис**

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

Практичний курс української мови
для слухачів ІндП. Розділ II. Синтаксис

Затверджено Вченою радою Вінницького національного технічного університету як навчальний посібник “Практичний курс української мови для слухачів ІндП. Розділ II. Синтаксис”. Протокол № 11 від “ 30 ” червня 2005 р.

Вінниця ВНТУ 2006

УДК 811.161.2

А 35

Рецензенти:

П. С. Дудик, доктор філологічних наук, професор

Н. Й. П'яст, кандидат філологічних наук, доцент

І. С. Степанова, кандидат філологічних наук, професор

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України

Азарова Л. Є., Горчинська Л. В.

А 35 Українська мова для слухачів підготовчого відділення.

Синтаксис. Навчальний посібник. – Вінниця: ВНТУ, 2006.– 90 с.

У навчальному посібнику викладено основні теоретичні питання синтаксису сучасної української мови, надано практичні завдання, спрямовані на формування практичних навичок володіння сучасною українською мовою.

Для слухачів ІнДП та всіх, хто самостійно підвищує свої знання з української мови.

УДК 811.161.2

ЗМІСТ

1. Передмова	4
2. Тире між підметом і присудком та на місці пропущеного члена речення.....	5
3. Розділові знаки при однорідних членах речення	10
4. Відокремлені члени речення. Відокремлені означення та прикладки	18
5. Відокремлені обставини та додатки	28
6. Відокремлені уточнюючі члени речення	34
7. Вставні та вставлені конструкції. Розділові знаки при них	39
8. Розділові знаки при звертанні	45
9. Складносурядні речення. Розділові знаки при них	50
10. Складнопідрядні речення. Розділові знаки при них	56
11. Безсполучникові складні речення. Розділові знаки при них	66
12. Способи передачі чужої мови. Пряма і непряма мова	74
13. Діалог. Цитата	82

П е р е д м о в а

Важливу роль у формуванні фахівців відіграють методологічні умови виховання мовної культури.

Концепція навчального посібника ґрунтується на нових засадах викладання української мови, а його зміст підпорядкований розвитку писемного і усного зв'язного мовлення слухачів підготовчих відділень.

Навчальний посібник побудований відповідно до нової програми з української мови, враховує різні види мовної і мовленнєвої діяльності, сприйняття усного і писемного мовлення, використання різних способів засвоєння інформації.

Автори посібника приділили достатньо уваги роботі на підвищення рівня пунктуаційної і орфографічної грамотності, змістовності вправ і завдань, їх емоційній насиченості.

Навчальний посібник охоплює основні питання синтаксису й пунктуації.

У навчальному посібнику вміщено відповідний теоретичний матеріал і різноманітні письмові вправи і завдання. Частина завдань орієнтована на удосконалення зв'язного мовлення, виконання творчих робіт.

Дидактичним матеріалом для вправ стали речення з необхідними пунктограмами й орфограмами, підібрані з художніх творів.

Матеріали посібника допоможуть викладачам цілеспрямовано розвивати мислення, мовлення, формувати практичні уміння та навички, виховувати належне ставлення до рідної мови і багатой культури народу України.

Для слухачів підготовчих відділень негуманітарних ВНЗ та викладачів української мови.

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ ТА НА МІСЦІ ПРОПУЩЕНОГО ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ

Основна одиниця спілкування – речення.

Речення – це смислове сполучення слів або окреме слово, граматично й інтонаційно оформлене як відносно закінчена цілість, що несе певну інформацію. Наприклад, у тексті: *Людина! Гордо слово це звучить в палких устах невтомної людини, що підкоряє гори і долини в ім'я грядущих років і століть* (М. Рильський) – є два речення. Перше складається з одного слова, друге – з багатьох слів.

Найменшими складовими частинами речення є члени речення (головні та другорядні), внесення (звертання, вставні і вставлені слова і речення, слова-речення) та сполучники. Прийменники і частки окремо в реченні не виділяються, вони входять до складу членів речення.

Член речення – це повнозначне слово або словосполучення, яке становить найкоротшу осмислену відповідь на питання в реченні. Наприклад, у реченні: *В небі летіли гуси з далекого краю* (О. Довженко) є чотири члени, хоч повнозначних слів п'ять. Це сталося тому, що на питання *звідки летіли?* найкоротша осмислена відповідь буде не *з краю* (цей вислів тут позбавлений смислу), а *з далекого краю*.

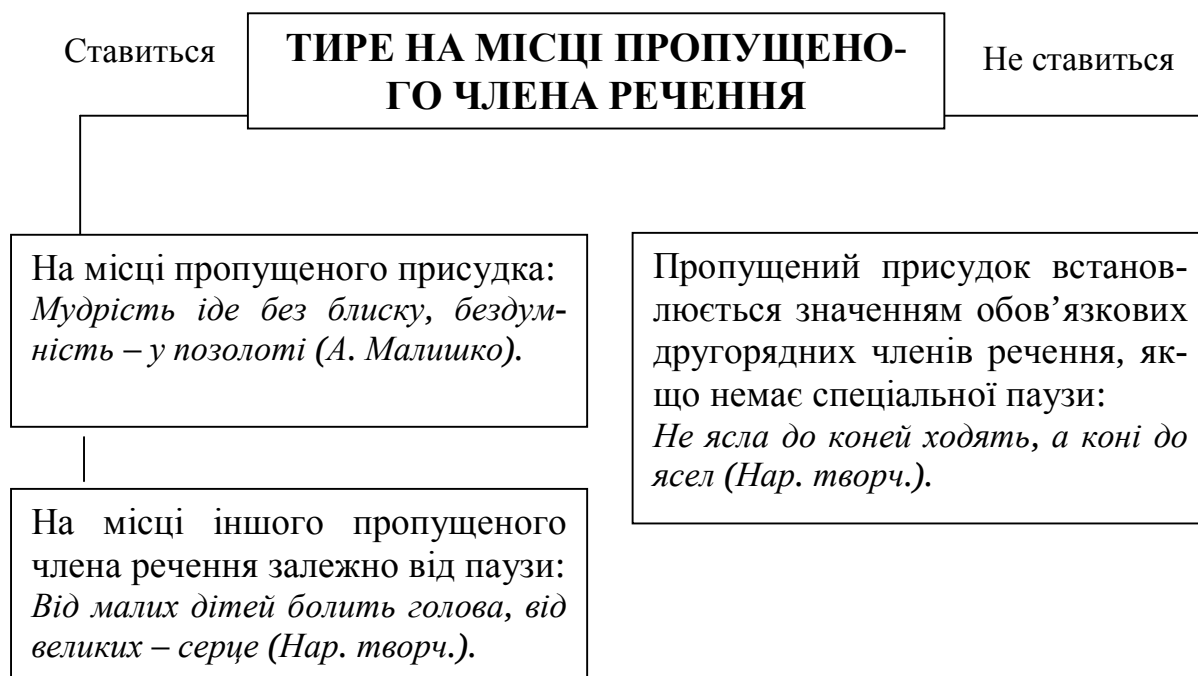
У реченні: *Він вважавсь поганим хліборобом* (О. Довженко) є тільки два члени: *хто?* – він; *яким він був?* – вважавсь поганим хліборобом. Якщо останню відповідь поділити на менші частини, то вислів утратить смисл.

Члени речення, які утворюють його граматичну основу, називаються головними. Головними членами речення є підмет і присудок – у двоскладних реченнях та головний член – у односкладних. Наприклад: ***Я не мислю України поза простором і часом*** (О. Підсуха). ***Прив'язано*** човен до темного коріння (М. Рильський). Крім того, у реченні можуть бути і другорядні члени.

Підмет – це граматично незалежний головний член двоскладного речення, який означає носія дії, стану чи ознаки, вираженої присудком. Підмет виражається словоформою у називному відмінку, відповідає на питання *хто? що?* та умовно позначається однією суцільною лінією. Наприклад: *Ми казали про вічну любов, і хотів я такої любові* (В. Сосюра).

Присудком називається головний член речення, що виражає ознаку підмета в часі і відповідає на питання *що робить предмет (особа)? що з ним робиться? який він є? у якому він стані?* тощо. Умовно позначається двома суцільними лініями. Наприклад: *І виріс я на чужині, і сивію в чужому краю...* (Т. Шевченко). *Пригнічена такими думками, ходила Олена як побита* (Г. Тютюнник). *Вона білява, середнього зросту, з цікавими і ясними очима* (М. Стельмах). *Голова йому видалась неймовірно безсила, бо коли захотів озирнутися, то йому було несила її повернути* (Н. Рибак).

Ставиться	ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ		Не ставиться
Якщо головні члени речення виражені іменниками у називному відмінку., кількісним числівником, інфінітивом, а дієслово-зв'язка у теперішньому часі відсутня: <i>Праця та розум – краса людини (Нар. тв.)</i> . Обидва головні члени або один із них виражені інфінітивом: <i>Життя прожити – не поле перейти (Прислів'я)</i> . <i>Найбільша слава для нації – творити загальнолюдське</i> . 3. Головні члени речення виражені числівниками або присудок виражений числівником: <i>П'ять на п'ять – двадцять п'ять</i> . <i>Швидкість світла – 300 млн. метрів за секунду</i> .	Якщо присудок виражений займенником, прикметником, дієприкметником, а підмет – іменником: <i>У справедливих арміях доля завжди прекрасна (О. Гончар)</i> . <i>Тут кожен камінь мій і кожен подих мій (Л. Первомайський)</i> . <i>І кожен мазок, кожен штрих цієї картини продуманий до деталей</i> .		
	Якщо присудок має порівняльне значення і до його складу входять частки як, ніби, мов, наче, неначе, мовби, немовби, що : <i>Промені як вії сонячних очей (Павло Тичина)</i> . <i>Усе це ніби сон (Павло Тичина)</i> . <i>Дівочі сльози мов весняний дощ (Нар. творчість)</i> . <i>В чужих краях і хліб неначе вата (М. Тарнавський)</i> .		
Якщо перед присудком, вираженим іменником або інфінітивом, вживаються вказівні частки це, то, ось, значить : <i>Життя без книг – це хата без вікна (Д. Павличко)</i> . <i>Вірний приятель – то найбільший скарб (Нар. творчість)</i> . <i>Мрія про загальний мир на землі – ось справжня мрія людства (Ю. Збанацький)</i> . <i>Боротися – значить жити (І. Франко)</i> .	Якщо перед присудком стоїть заперечна частка не : <i>Серце не камінь (Нар. творч.)</i>		
Якщо автор хоче інтонаційно та стилістично виділити присудок: <i>Той день для нас – як музика крилата (В. Сосюра)</i> . <i>Вчитися – не легко</i> .	Якщо між головними членами речення стоїть вставне слово, прислівник або частка: <i>Книга ця, безумовно, рідкість</i> . <i>Смерека також дерево хвойне. (З журналу)</i> .		

Завдання 1. Перепишіть речення. Визначте головні члени речення, поясніть уживання тире.

1. Тікати – дієслово, що виключно стосується живих речей (О. Вишня). 2. Земля – хлібодарка і медоносиця з світанками й ночами горобиними (А. Малишко). 3. Пісня – нескорена, як дерево життя (Б. Олійник). 4. Наш народ – це ж океан! (П. Тичина). 5. Вік прожити – не ниву пройти гомінку (А. Малишко). 6. Ми ж – вищим розумом озброєні створіння (М. Рильський). 7. Молодість – буйність, а старість не радість (Нар. творчість). 8. Люди – прекрасні. Земля – мов наука (В. Симоненко). 9. Книги – морська глибина (І. Франко).

Завдання 2. Перекладіть українською мовою і запишіть. Поясніть наявність або відсутність тире між підметом і присудком.

1. Человек есть украшение мира (М. Горький). 2. Любовь и дружба – взаимное эхо; они отдают столько, сколько берут (А. Герцен). 3. Счастье человека – это умение трудиться (Посл.). 4. Самое красивое на свете – это глаза матери (А. Исаакян). 5. Быть человеком – значит быть борцом (Гёте). 6. Сердце не камень (Посл.). 7. Ум – одежда, которая никогда не сносится; знание – родник, который никогда не исчерпаешь (Посл.).

Завдання 3. Перепишіть речення. Поставте, де потрібно, тире і поясніть його вживання.

1. Ця ж бо мова для народу вище всіх пісень, симфоній. Вона як два крила, між яких лежить свобода (П. Тичина). 2. Небо як сплетіння матове, в димці осені земля... (П. Тичина). 3. Ти серце сповнене любові, ти правий непоборний гнів (М. Рильський). 4. Це мій народ! (Б. Олійник). 5. Земля мов наука (В. Симоненко). 6. З дитинства прищеплювати любов до природи наш обов'язок (О. Вишня). 7. Боротьба за мир найсвятіша справа (О. Гончар). 8. У дитинстві вимовлене слово яснішає через роки (В. Коротич). 9. Історія це святая святих народу (О. Довженко). 10. Хтось давно ще сказав, що спів то мова душі, голос серця (Панас Мирний). 11. Наче кулька в жонглера на вістрі наша куля земна (І. Муратов). 12. Весь світ був як казка повна чудес, таємнича, цікава й страшна (М. Коцюбинський).

Завдання 4. Складіть і запишіть 5 речень з уживанням тире між підметом і присудком.

Завдання 5. Складіть і запишіть 5 речень, в яких тире між підметом і присудком не ставиться.

Завдання 6. Перепишіть. Поставте, де потрібно, тире і поясніть його вживання.

1. Найбільше й найдорожче добро в кожного народу це його мова (Панас Мирний). 2. Пісня і праця дві великі сили (І. Франко). 3. Людські пісні найглибша мука, найвища радість на землі (М. Рильський). 4. Відчувати живу душу біля себе це щастя (О. Гончар). 5. "Шаланда в морі" одна з найромантичніших у нашій літературі новел (О. Гончар). 6. Для нас у ріднім краї навіть дим солодкий та коханий (Л. Українка). 7. Кожна пісня моя віку мого день (І. Франко). 8. Я син простого лісоруба, гуцула із карпатських гір (Д. Павличко). 9. Це місто наче матінка, і я твій рідний син (І. Могилевич). 10. Степ як суцільний кришталь (О. Гончар). 11. Пісня ж не смертна, як древо життя (Б. Олійник).

Завдання 7. Дайте відповіді на питання:

1. Що значить жити? 2. Що таке щастя? 3. Що таке сумління? 4. Що значить "бути переконаним"? 5. Хто такий Олесь Гончар? (Під час виконання вправи користуйтеся тлумачним словником, енциклопедією, висловами видатних людей, прислів'ями та приказками тощо).

Примітка. Усі відповіді мають бути оформлені у вигляді речень, у яких між підметом і присудком ставиться або не ставиться тире.

Зразок: Що таке обов'язок? 1. Обов'язок – це те, чого слід беззастережно дотримуватися. 2. Обов'язок – це значить безвідмовне виконання чогось відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління. 3. Обов'язком є праця. 4. Обов'язок – іменник чоловічого роду.

Завдання 8. Запишіть речення. Поясніть вживання тире у простому реченні.

1. Позаду стільки мурів і проваль, перед тобою – далеч ясновода (М. Рильський). 2. Знов листа мені прислала мати, невеликий лист – на кілька слів (В. Симоненко). 3. На обличчі Миколи – щаслива усмішка (І. Цюпа). 4. Зимою – паростки зелені, зимою квіти весняні (М. Рильський). 5. Над річкою – гідроелектростанція, серед села – клуб із залом для театру і кіно, тут же – школа з дослідним полем (О. Вишня). 6. Горю тяжкому – сонце віддаль, ревнивій сльозі – я стану загатами, з бідним – шкуринкою напополам, сіллю на оці – поміж багатими. Скупості чорній – пельку заллю, ситій захланності – стану отрутою, друга в біді – як хміль обів'ю, ворогу лютому – буду Малютою (А. Малишко). 8. І от я іду по землі. А земля – кругла. М'яка, мов гумовий м'яч у дитячих руках (Б. Олійник).

Завдання 9. Запишіть текст під диктовку. Поясніть, де тире вжито між підметом і присудком, а де – в певному реченні на місці пропущеного члена речення. З'ясуйте за тлумачним словником значення слова **безкомпромісність**.

Шевченко для України – все. Він став національним кодом, національним паролем. Україна – його Голгофа, воля ж – його хрест. Він розп'ятий був за свою Вітчизну і воскрес через неї. Всенародний біль – у ньому, вселюдська трагедія – у ньому, драматизм віку – у ньому. Його передбачення – пророчі, його творчість – витвір генія. З книг, успадкованих українським народом, на чільному місці в нас – “Кобзар”.

Його власний біль був продовженням народного болю. Безкомпромісність, бунтівливість – його найглибша сутність. Його творча спадщина – це історія літератури, а перш за все моральні принципи, звернення до твоєї душі, до сумління (За П. Мовчаном).

Завдання 10. Запишіть речення. Де треба, на місці пропущеного члена речення поставте тире, поясніть умови його вживання.

1. Сонце сходить повіки на Сході. В нашій серці в майбутнє порив

(В. Братусь). 2. Нас розлучали з рідними, з життям і навіть мрією, але ніщо й ніколи нас не розлучало з вірою (Б. Олійник). 3. Знов шахти на горі... 4. Дивлюсь на них крізь вії, і піснею тремтять закопані уста (В.Сосюра). 5. Навкруги пшениць колосся в рамці сонячного дня (О. Ющенко). 6. Весна багата на квіти, а осінь на сніжки (Нар. творч.). 7. Шабля ранить голову, а слово душу (Нар. творч.). 8. Сталь гартується в вогні, а людина в труді (Нар. творч.). 9. Ми звикли до неї, вона до нас (М. Коцюбинський). 10. Із поля дівчина утомлена прийшла і, хоч вечеряти дбайлива кличе матір, за сапку і в квітник, де рожа розцвіла, де зкучерявляться кущі любистку й м'яти (М. Рильський). 11. Хто золоту порве струну, коли у гусях дух Боянів?.. (М. Рильський).

Завдання 11. Прочитайте. Поясніть уживання тире. Виберіть український народний вираз чи вислів літературного походження і напишіть твір, вважаючи вибраний вираз чи вислів назвою вашого твору.

1. Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!...

Т. Шевченко

2. Слова – полова,

Але вони в одежі слова –

Безсмертна, чудотворна орея,

Правдива іскра Прометея.

І. Франко

3. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла сподівайся.

4. Яка совість – така й честь.

5. Вірний друг – то найбільший скарб.

6. Людська праця – не дурниця, розкидати не годиться.

7. Найвища краса – краса вірності (О. Гончар).

8. Без мови в світі нас – нема! (Т. Шевченко).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Однорідними називаються члени речення, які характеризують предмет з одного боку (щодо кольору, розміру, форми, матеріалу тощо), пояснюють один і той же член речення і виконують однакові синтаксичні функції, тобто є тими самими членами речення.

Однорідні члени речення вимовляються з інтонацією перелічування або протиставлення. У реченні вони функціонують як сурядні словосполучення.

Наприклад: *Щастя, радість, доброта* прийшли тепер до кожної оселі (М. Стельмах). За шкільними партами схилились *чорняві, біляві, русяві* голівки (І. Цюпа). У світі є не тільки *добро*, але й *зло* (В. Сухомлинський). Коли між *батьком* і між *сином* стоїть невидима стіна, на очі *тоскно і полинно* сльоза накочує сумна (В. Крищенко). *І хліб, і першу радість, і сльозу* по-братському ми порівну ділили (Д. Луценко).

Однорідні члени характеризуються такими ознаками:

- 1) займають позицію одного члена речення;
- 2) пов'язані з одним і тим же членом речення підрядним зв'язком;
- 3) пов'язані між собою сурядним зв'язком;
- 4) найчастіше мають однакове морфологічне вираження;
- 5) як правило, виражають однорідні поняття.

Семантико-граматичні відношення між однорідними членами виражаються за допомогою інтонації та сурядних сполучників.

Наприклад: *Вечір був чарівний, зоряний, пісенний* (О. Гончар). *Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко).

Грамматичними засобами вираження однорідності виступають сурядні сполучники:

- а) єднальні: *і (й), та (= і), і... і (й... й), та... та, ні... ні (ані... ані), як... так;*
- б) протиставні: *а, але, та (= але), однак, проте, зате, так, хоч (хоча);*
- в) розділові: *або, чи, або... або, то... то, не то... не то, чи то... чи то, хоч...хоч.*

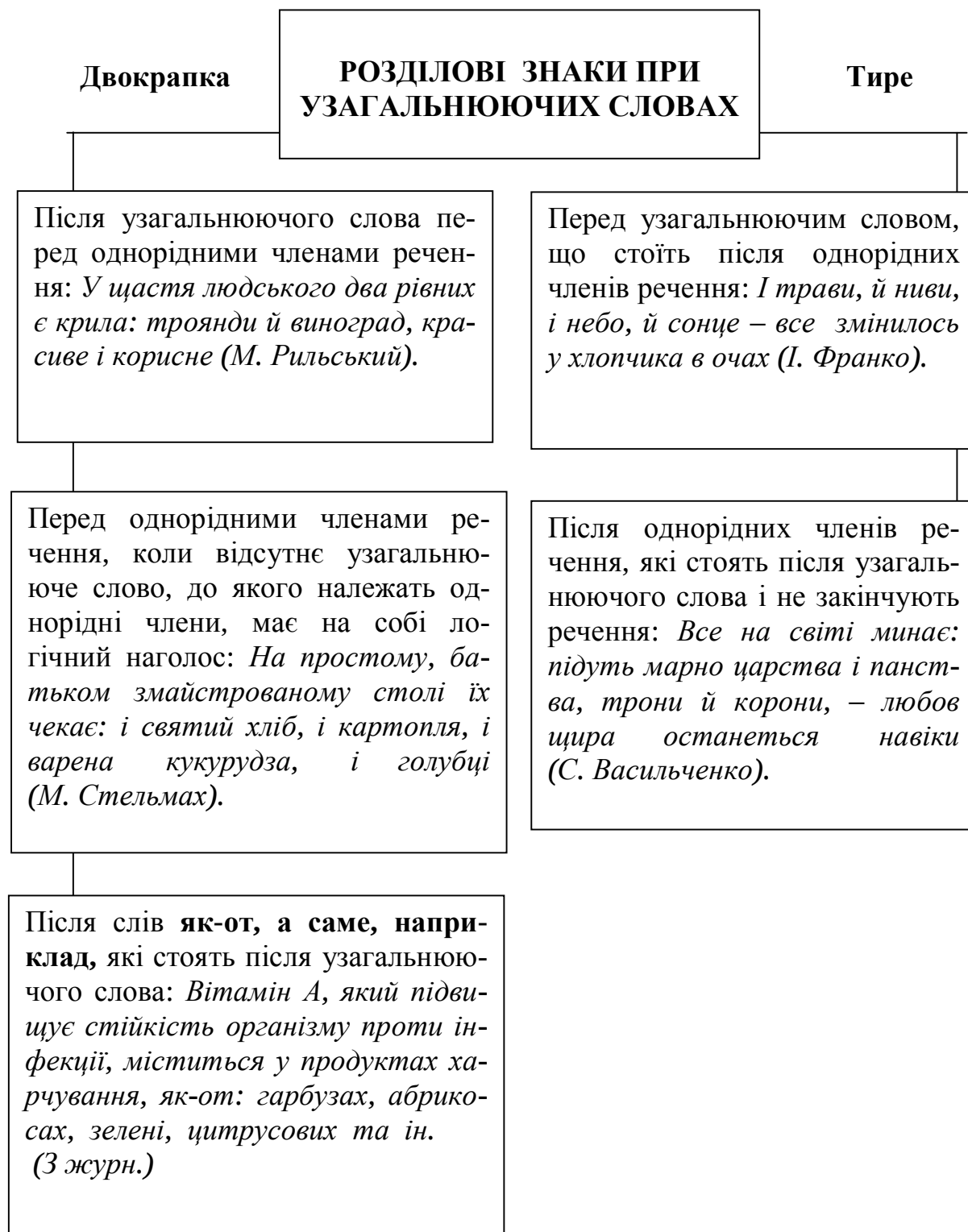
Наприклад: 1. *Буде ще після цього простір* лиману, *і вітер* попутний, *і біла заметіль чайок* над головою (О. Гончар). 2. *Хто на розпутті прожив все життя, не піде ні в рай, ані в пекло* (Леся Українка). 3. *Не краса людину красить, а розум* (Нар. творч.). 4. *О думи мої! О славо злая! За тебе марно я в чужому краю караюсь, мучуся... але не каюсь* (Т. Шевченко). 5. *Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчилися або в клуні, або в садку чи деінде* (М. Коцюбинський). 6. *Дитина стоїть, пильно дивиться то на батька, то на матір* (Панас Мирний). 7. *Хоч у Суми, хоч у Лебедин* – близька дорога (К. Гордієнко). 8. *І кожний з нас те знав, що ні слави нам не буде, ні пам'яті людей за цей кривавий труд* (І. Франко).

Розділові знаки при однорідних членах речення

Тип	ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	Крапка з комою
Якщо однорідні члени речення, не з'єднані сполучниками, рідко протиставляються: <i>Тільки нам все жити – не вмирати, зерно сіять, зацвітати знов (А. Малишко).</i>	Коли однорідні члени поширені і в їх складі є свої розділові знаки: <i>Сидить батько кінець стола, на руки схилився; не дивиться на світ Божий; тяжко зажурився (Т. Шевченко).</i>	
Якщо наступний однорідний член речення (присудок) виражає швидку зміну подій, пояснює або виражає узагальнення, наслідок, причину дії: <i>Ніч, озеро, комиші внизу шумлять – шумлять ду́жо, тривожно (О. Гончар).</i>		
Ставиться	КОМА	Не ставиться
Між однорідними членами, не з'єднаними сполучниками: <i>Пісня шириться, росте, розливається на вечірніх просторах Дніпра (О. Довженко).</i>	Якщо два дієслова в однаковій формі вказують на дію та її мету: <i>Піди принеси води.</i>	
Перед протиставними сполучниками: <i>У світі є не тільки добро, а й зло (В. Сухомлинський).</i>	Якщо між двома однаковими словами стоїть заперечна частка не: <i>Хата не хата, а від дощу ховає (Нар. творч.)</i>	
Між однорідними членами, з'єднаними повторювальними сполучниками: <i>Справжній поет повинен мати своє обличчя, і почерк, і ходу (А. Малишко).</i>	Перед єднальними і розділовими сполучниками, вжитими один раз: <i>У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко).</i>	
Між усіма однорідними членами, частина з яких з'єднана інтонаційно, а частина – за допомогою повторювальних сполучників: <i>Хочу бачити, чути, і любити, й творити красу (Л. Первомайський).</i>	Перед першим повторювальним сполучником, якщо з нього починається перелік: <i>З війська повертаються додому і брати їх, і батьки, й сини (П. Тичина).</i>	
Між кожною парою однорідних членів, якщо вони з'єднані сполучниками попарно: <i>Скільки душевної витонченості й такту, святості й доброти було в наших матерів (Є. Колодійчук).</i>	Якщо повторювальний сполучник і з'єднує різні однорідні члени: <i>Як соковито й повно гуде і стелиться понад землею ясною полудня віолончель (М. Рильський).</i>	
При однорідних членах, з'єднаних парними сполучниками як...так, не тільки ... але й, хоч ... але (та), не так ... як, перед другою частиною: <i>А поет не тільки грає, але й пише на папері (Л. Первомайський).</i>	Якщо однорідні члени з'єднані повторювальними сполучниками і становлять тісну смислову єдність: <i>Бурлаки стояли ні живі ні мертві (І. Нечуй-Левицький).</i>	

При однорідних членах можуть бути узагальнюючі слова, які більш абстрактно вказують на їх семантику і виконують функцію того ж члена речення, що й однорідні.

Узагальнюючими словами найчастіше бувають займенники **все, всі, ніхто, ніщо** та прислівники **всюди, скрізь, завжди, ніде**.

Завдання 1. Запишіть текст. Знайдіть однорідні члени речення, визначте, якими членами речення вони є.

Любов до рідної землі починається з отого дому, краю, де ти народився. Берег нашої любові – Вінниччина. Чи можеш ти уявити собі наш край без верби над ставом, калини в лузі, тополі край дороги? Верба, калина, тополя, – одвічні українські символи. Символи, звичаї, традиції, рідна мова, мамина пісня, бабусина казка – це корені народу. Вони уособлюють душевність, добро і ласку, віру і надію, щирість і щедрість. Давайте ж ми повернемося серцем до краси народної, збагатимо серце наше берегинєю!

Завдання 2. Прочитайте текст, знайдіть однорідні члени. З'ясуйте, якими частинами мови вони виражені, яким чином поєднані між собою.

Він був кріпак і сирота, художник і поет, рекрут, в'язень топтаний, розпачливий, але не зневірений.

Високий трагізм його долі, мужність, життестійкість діють отверезливо, коли зіставляєш свої дрібні життєві прикросці з драмою його життя.

Він завжди сучасний і нагальний, як правда, добро, людяність, щирість, ніжність, мужність, братерство...

Магія Шевченківського слова незбагненна. Цим словом він врятував народ від німоти. Кожне його слово підтримувало волю, національне небо (За П. Мовчаном).

Завдання 3. Прочитайте речення, усно вставте, де треба, сполучники між однорідними членами; поясніть розділові знаки, випишіть речення, в яких однорідні члени з'єднані не єднальними сполучниками.

1. Він здобув собі велику славу, і не вмере та слава ... не поляже ... в пісні ... в слові буде вічно жити ... про себе всякому розкаже. 2. Десь ... колись ... в якійсь країні пробував поет нещасний ... тільки й мав талан до віршів не позичений ... власний. 3. Та була у нього пісня ... дзвінкою ... гучною... 4. Теє слово всім давало... розвагу ... пораду. 5. Бачиш ти – оця діброва ... поле ... небо ... синє море то моє багатство – панство ... розкішне просторе. 6. Золотих не хочу лаврів ... з ними щастя не здобуду. 7. Не поет, у кого думки не літають вільно в світі ... заплутались навіки в золотії ... тонкі сіті. 8. Там ... тут я буду вільний, – маю думи – чарівниці, що для них нема на світі ... застави ... зраниці

(З тв. Л. Українки).

Завдання 4. Напишіть диктант-переклад; поясніть розділові знаки між однорідними членами речення.

Нет, пожалуй, ничего целебнее и прекраснее, чем воздух сосновых боров – смолистый, мягкий, настоящий на запахе хвои, трав и цветов.

Красота наших лесов всегда была источником вдохновения для поэтов, ученых, композиторов и художников – Пушкина, Гоголя, Чехова, Аксакова, Чайковского, Бородина, для историка Ключевского, создателя авиационной науки Жуковского, художников Левитана, Нестерова и многих других.

Наш народ всегда любил, знал и ценил лес. Недаром столько сказок и песен сложено о наших дремучих лесах.

В лесах наше будущее, судьба наших урожаев, наших полноводных рек, нашего здоровья и, в известной мере, нашей культуры

(К. Паустовский).

Завдання 5. За поданими схемами складіть речення з однорідними членами. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Примітка О – однорідні члени.

1. О, О, О. 2. О, О, і О. 3. Чи О, чи О. 4. О, і О, і О. 5. Не тільки О, а й О.

Завдання 6. Перепишіть речення, розставте потрібні розділові знаки між однорідними членами і поясніть їх.

1. Ми думаємо про вас. В погожі літні ночі в морозні ранки і вечірній час і в свята гомінкі і в дні робочі ми думаємо, правнуки, про вас (В. Симоненко). 2. Моя рука ніколи і нікому ні кривди, ні біди не принесе! (Д. Павличко). 3. Тее слово всім давало то розвагу то пораду (Л. Українка). 4. Ми в світ прийшли успадкувати славу діла і думи й чесні мозолі (В. Симоненко). 5. О. Довженко не тільки в розмовах з друзями не тільки в прилюдних виступах але всією своєю творчістю завжди сміливо входив в саме життя (М. Рильський).

Завдання 7. Випишіть з “Кобзаря” Т. Шевченка 5 речень з однорідними членами речення, поясніть розділові знаки між ними.

Завдання 8. Запишіть текст. Розставте розділові знаки при однорідних членах речення, пояснивши їх уживання.

Мово рідна! Ти ж – як море – безконечна могутня глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю. Красо моя! В тобі

мудрість віків і пам'ять тисячоліть і зойк матерів у годину лиху і переможний гук лицарів твоїх у днину погідну і пісня серця дівочого в коханні своїм і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість радощі й печалі його труд і піт і кров і сміх і безсмертя його. Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх і невмирущий оптимізм гумору твого і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без тебе – перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість у млу небуття. Твердине моя і захисток і гордість і розрада в годину смутку! Люблю тебе і в гніві, коли ти клопочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою (Г. Плачинда).

Завдання 9. Знайдіть узагальнюючі слова при однорідних членах речення, поясніть розділові знаки.

Одвічні проблеми буття: життя і смерть, мрія і дійсність, світло і морок, біле і чорне – ось призма творчості письменника і художника (З журн.). Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі (Б. Олійник). Сива голова, гарне обличчя, упевнений владний погляд, окуляри, хода, нарешті крій костюма – усе викривало в ньому людину столичну, мислячу (О. Довженко).

Завдання 10. Поясніть, чому у наведених реченнях перед словами **нікого, все, завжди** немає тире.

Ні на подвір'ї, ні в хаті, ні в саду нікого не було. І в полі, і в лісі, і в селі все затихло. Старі бори і живописні діброви, прибережні луки і безмежні поля завжди хвилюють міських людей (З газ).

Завдання 11. Доберіть до поданих слів узагальнюючі слова, складіть з ними речення й запишіть їх. Поясніть розділові знаки.

Покрова, Михайла, Стрітєння, Масляна.

Прислів'я, приказки, народні загадки, легенди, перекази, пісні.

Різьбярство, дігтярство, гончарство, ковальство, прядіння, гутництво.

Колядки, щедрівки, веснянки, гаївки.

М. Остроградський, М. Глушков, В. Вернадський, І. Сікорський.

Завдання 12. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки при узагальнюючих словах та між однорідними членами.

1. У світі існують різні вартості вартість краси і вартість сили. Наголос, зокрема, кладеться на вартість краси культури літератури чи мистецт-

ва, але всі великі народи клали основний наголос на силу, щоб за допомогою тієї сили забезпечити існування і розвиток краси й культури. 2. Коротка стрижка міцно стиснуті щелепи нескорений блиск у палких очах Василя Стуса усе це подається в обрамленні колючого дроту... 3. В дитинстві Ай-дан Шенер захоплювали різні професії журналіста стюардеси сценариста але вершин майстерності вона досягла значно пізніше як актриса. 4. Під сузір'ям Риб народилися Рахманінов Елізабет Тейлор... 5. Повсюдно тиражуються Стусові портрети на плакатах значках вимпелах навіть на футболках (З журн.).

Завдання 13. Доберіть приклади за поданими нижче схемами. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Примітка О – однорідні члени; УЗ – узагальнююче слово.

1.УЗ: О, О, О

2.О, О – УЗ.

3.УЗ: О, О –

Завдання 14. Прочитайте речення, випишіть номери речень, у яких розділові знаки поставлено: І – правильно; II – неправильно.

1. Справжній поет повинен мати своє обличчя, і почерк, і ходу (А. Малишко). 2. Підв'язала осінь китиці червоні, сіла на коня (С. Бек). 3. Тремтять, летять вабливі звуки, а з ними радощі і сум і гніт душевної розлуки і ніжний усміх світлих дум (Г. Чупринка). 4. Пролетіли роки грізні в перемогах, і боях (В. Сосюра). 5. У мрії все рівне: й сьогодні, й минуле, і щастя, і вічність і мить (В. Сосюра). 6. Любити свій край – це значить все любити, у чім його святе ім'я живе (В. Сосюра). 7. Вовка боятися, в ліс не ходити (Прислів'я). 8. Зимове сонце як вдовине серце (Нар. творч.).

Завдання 15. Використовуючи речення з однорідними членами, складіть невеликий:

1) твір-опис осіннього ранку;

2) твір-розповідь про українські народні інструменти.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ ТА ПРИКЛАДКИ

Завдання 1. Прочитайте. Знайдіть у тексті дієприкметникові та дієприслівникові звороти. Поясніть, яка їхня роль у реченні. У перших двох реченнях назвіть головні та другорядні члени речення. Яка роль другорядних членів речення?

Бувши студентом Київського університету, Пантелеймон Куліш зішшовся з професором російської словесності М. Максимовичем. Сподобався Куліш Максимовичеві тим, що склав збірник пісень, записаних у матері. Учений дав студентові свій збірник і почав друкувати твори П. Куліша в альманасі “Письменник”. Вечорами закликав до себе. Професор і студент разом читали народні пісні і класифікували їх, читалися спільно і художні твори, зокрема Вальтера Скотта, велися теоретичні бесіди. Тим часом жив П. Куліш у нужді. Довідавшись про це, Максимович рекомендував молодого письменника інспекторові училищ Київського Навчального округу, і той дав Кулішеві місце вчителя в Луцькому дворянському училищі... (В. Шевчук).

Завдання 2. Прочитайте, порівнюючи речення правої і лівої колонок. В яких випадках виділені другорядні члени речення набувають більш самостійного додаткового значення? Визначте їх типи.

1. Берег тонко пахнув нагрітим за день піском (М. Стельмах).	1. Мої дні течуть тепер серед степу серед долини, налитої зеленим хлібом (М. Коцюбинський).
2. Дзвінкі тоненькі хлоп'ячі голоси лунали під крайньою хатою поблизу млина (С. Васильченко).	2. Часом з'являлись білі хмаринки, довгі, худі й прозорі (М. Коцюбинський).

Відокремленими називаються члени речення, які виділяються за змістом та інтонацією. Відокремлені члени речення виражають додаткове повідомлення або доповнюють основне твердження у реченні. В усному мовленні відокремлені члени речення виділяються логічним наголосом і невеликими паузами, на письмі – комами, іноді й тире (переважно у кінці речень). У реченні відокремлені члени набувають більшої самостійності (порівняно з відокремленими), тому їхнє значення наголошується, відокремлюється, виникають нові смислові відтінки. Наприклад: 1. *Земля, **укрив-***

шиє темно-сизим померком ночі, мліла у своїй чарівній дрімоті (Панас Мирний). 2. З очеретів чути голос соплки, *ніжний, кучерявий* (Л. Українка). Відокремлені члени речення за своїм значенням наближаються до простих речень.

Відокремлюватися можуть лише другорядні члени речення – означення, прикладки, обставини, додатки. Головні члени речення не відокремлюються, тому що вони є носіями основного повідомлення і входять до складу структурної основи речення. Наприклад: *Діла мої, буденні і великі, відкриті перед людством* (Б. Олійник).

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ І ПРИКЛАДКИ

Завдання 3. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені відокремлені члени. Чи можна ці відокремлені члени речення вважати означенням? Чому? Зверте свої думки з поданим нижче теоретичним матеріалом.

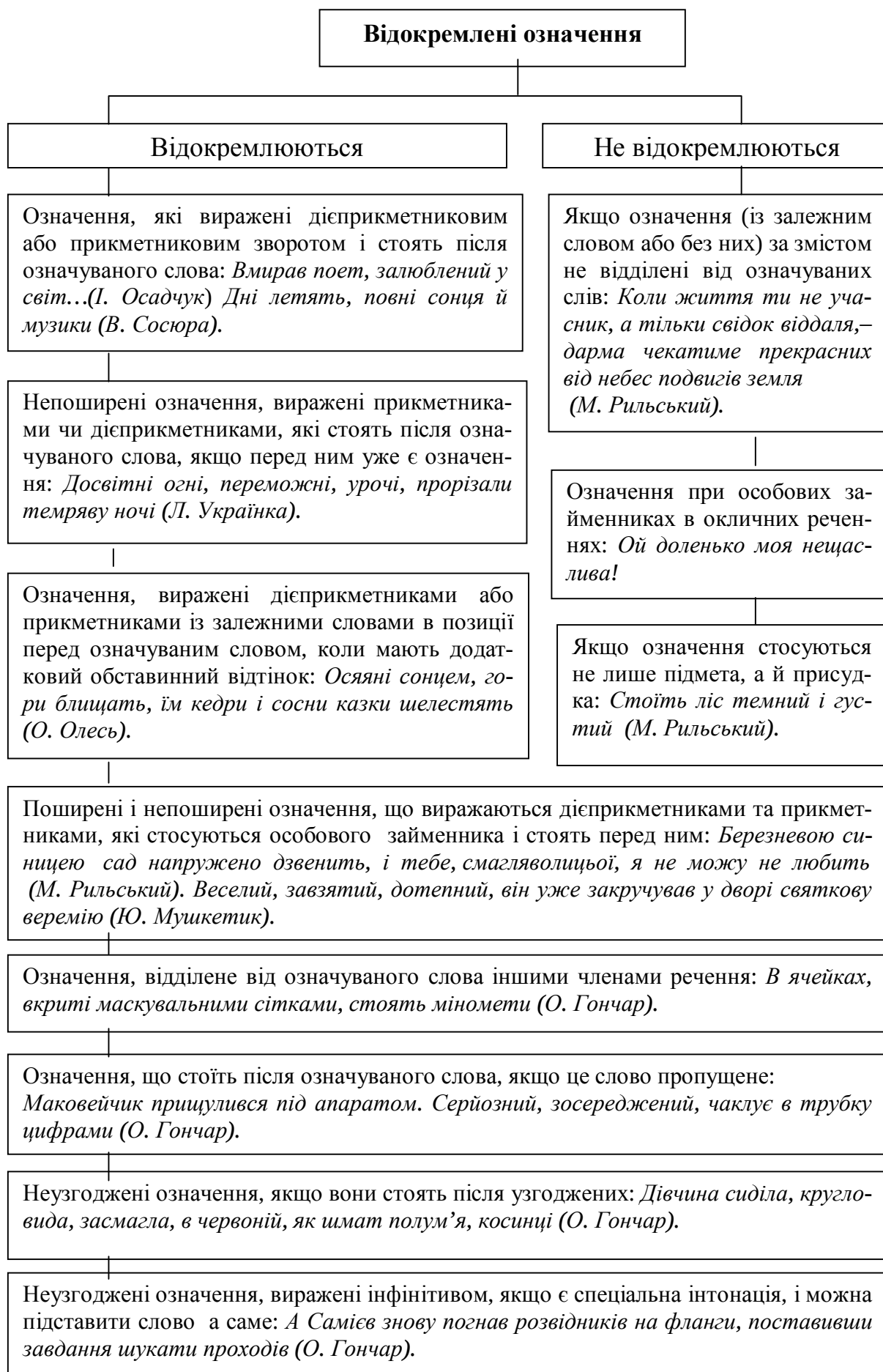
1. Відпахла липа, **білим цвітом злита**, із літа покотилася гроза (М. Вінграновський). 2. Минула осінь і зима, настала весна, **довгождана, тепла і пахуча** (І. Цюпа). 3. А замість того виходить малесенька згорблена бабуса, **чиста, акуратненька**, і веде на повідку таку ж акуратненьку білу собачку (В. Близнець). 4. А Мишко, **вкритий чистою простинею**, приголублений доброю рукою кліпає сонними очима і не знати чому посміхається (Д. Ткач). 5. Світла ніч стояла над горами. **Чиста, прозора**, вона просвічувала наскрізь (О. Гончар).

У реченні, крім головних членів (підмета і присудка), можуть бути і другорядні члени (означення, прикладки, додатки, обставини).

Означення називає ознаку предмета і відповідає на питання який? чий? котрий? у будь-якому відмінку, а також на питання скільки? скількиком? скількома? на скільки? (крім називного та знахідного відмінків). Наприклад: *Соняшники заплутались своїми жовтими головами в гіллі* (І. Нечуй-Левицький). *Ой не сам запорожець іде: дев'ятеро коней веде* (Нар. творч.).

Прикладка – різновид означення. Вона називає ознаку предмета і водночас, будучи виражена іменником, дає йому нову назву. Прикладка, як в загальному означенні, відповідає на питання який?

Наприклад: *Освітлений вогнями, підходить пароплав “Тарас Шевченко”* (О. Довженко). *Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!* (Марко Вочок).

Завдання 4. Запишіть речення, ставлячи розділові знаки при відокремлених означеннях. Використайте схему-алгоритм.

1. Гори наче розступилися. За ними сірими похмурими ласкава блакить неба виступала ще ніжнішою. 2. Хліба змиті дощем яскраво зеленіли. 3. Крізь проламаний снарядом купол світилося небо. 4. Обабіч шляху лежали поля перекраєнні вузькими довгими швами. 5. Налиті здоров'ям, молоді красою вони згадують свій перший день у школі. 6. Ошелешений несподіваним ударом противник кинувся до апаратів, але зв'язок був уже перерізаний. 7. Ясні охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю далекого синього чистого (З тв. О. Гончара).

Завдання 5. Запишіть речення, перебудовуючи їх у речення з відокремленими означеннями. Вкажіть, як при цьому змінюється інтонація і зміст. Поставте розділові знаки.

1. Оповитий тишею степ дихав пахощами трав. 2. Повторене кілька разів правило краще запам'ятовується. 3. У далечині синіло безкрає ніжне і прозоре у світанковій імлі море. 4. Рівний залитий сонцем степ одразу принишк (О. Гончар). 5. Тихий солодкий дощик сіється щедро на вулиці (М. Рильський). 6. Нагріта за день земля дихала теплом (Д. Ткач). 7. Старий Горицвіт дивився на обліплену пилком бджолу (М. Стельмах).

Завдання 6. Складіть речення, використовуючи подані слова і словосполучення як відокремлені узгоджені та неузгоджені означення. Поставте розділові знаки.

1. Могутня, нова. 2. Облите місячним сяйвом. 3. Веселий та говіркий. 4. Ясний від сонця. 5. Заквітчана голівка дівчинки. 6. Вся в цвіту.

Завдання 7. Переробіть речення так, щоб невідокремлені поширені означення стали відокремленими і навпаки.

1. Тепла ніч, напоєна степовими пахощами, пропливала над Асканією (О. Гончар). 2. У відкритім степу ні душі, лише де-не-де бовваніє похилена вітром тичка з соняшничини (О. Гончар). 3. В заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки (Н. Рибак). 4. Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь (М. Коцюбинський). 5. В небі мерехтіли густо посіяні, по літньому веселі зорі (Ю. Збанацький). 6. Над берегом послався невеликий, густо зацвічений білою ромашкою луг (В. Козаченко). 7. Одягнений у хвою, шумить дрімучий темний бір (Н. Забіла).

Завдання 8. Запишіть речення, знайдіть відокремлені означення, виділіть їх комами.

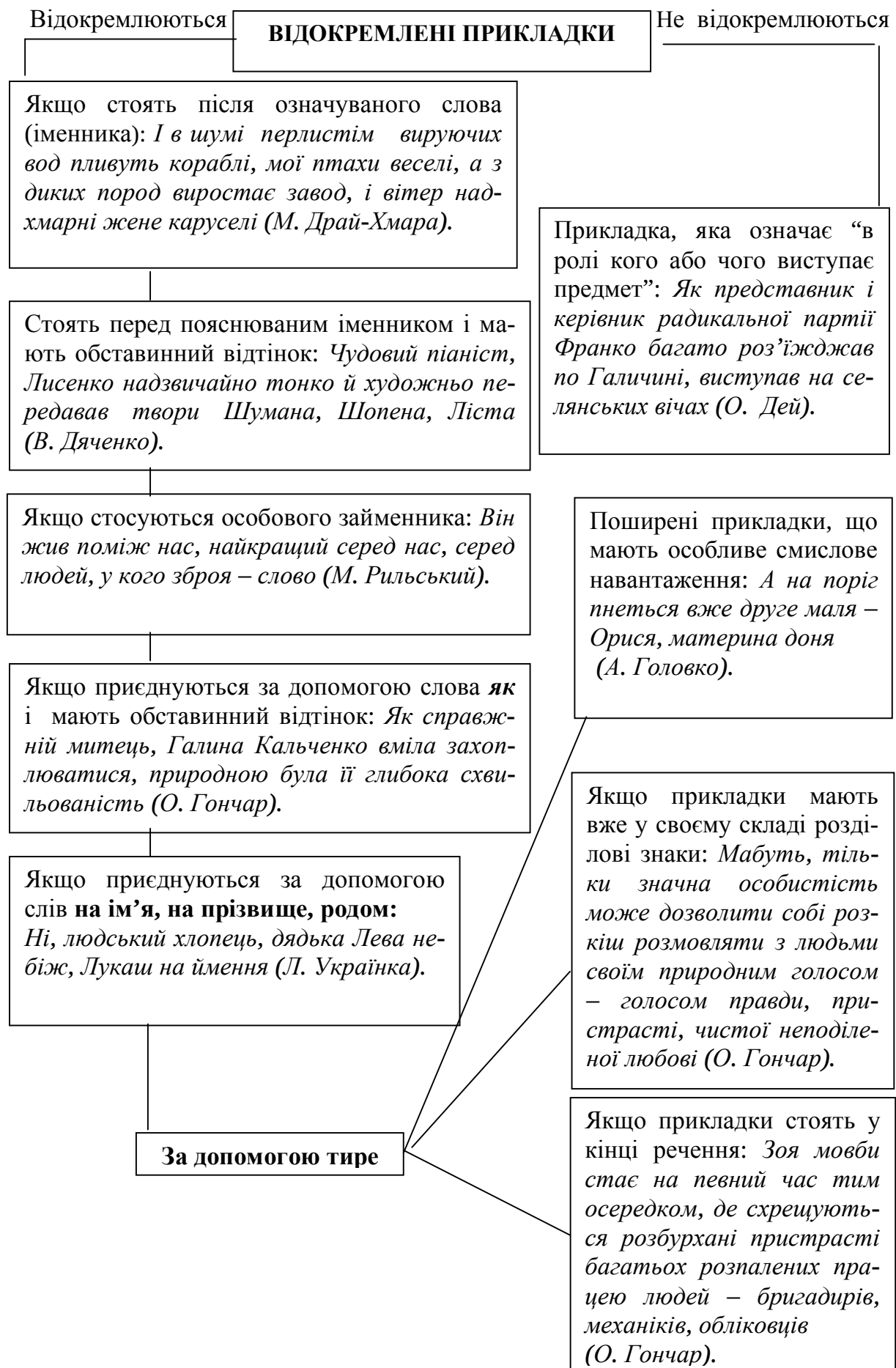
І. 1. Як не любити любов'ю наснажених, мудрістю сповнених книг, троп невідомих, дерзань ще не зважених і небосхилів нових?

(М. Рильський). 2. Буде бите царями сіянеє жито! (Т. Шевченко). 3. Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її окраденую збудять (Т. Шевченко). 4. Михайло Коцюбинський напоєний соками багатющої землі своєї – і через те він став безсмертним (П. Тичина). 5. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листям головами, а дівчинка у вінку з виноградної гіллячки тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками (М. Коцюбинський). 6. Наляканий громовицею кінь тихенько заіржав (М. Стельмах). 7. Сірі султани пилюки звихреної конем осідали на скошеній терні (Г. Тютюнник). 8. Рівно і спокійно дише натомила з праці земля (М. Рильський).

II. 1. Сповнений любові я іду по вулиці вузькій (В. Сосюра). 2. Він стоїть на мурі юний і прекрасний і кладе цеглини, зводить дім новий (В. Сосюра). 3. А тут шугають у небі реактивні літаки з швидкістю блискавок, і ефір переповнений голосами та піснями людськими (О. Гончар). 4. Налита сонцем і вітрами хлюпоче веслами весна (М. Стельмах). 5. Ми стежками підемо ясними по залитих весною полях (В. Сосюра). 6. Поля пробуджені сонцем від зимового сну злегка парували (В. Козаченко). 7. Враз темніє, і до цвяшків подібні прорізуються зорі мовчазні в осіннім небі (Л. Первомайський).

Завдання 9. Перекладіть українською мовою. Поясніть умови відокремлення.

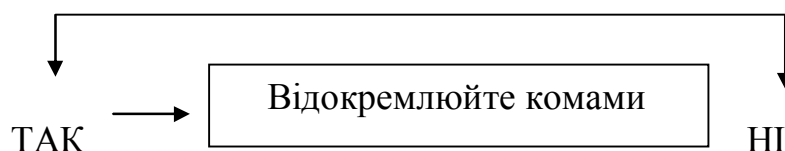
1. Ничего нет прекраснее беспредельно широкого моря, залитого лунным светом, и голубого неба, полного тихих сияющих звезд. Темная вода, громады утесов на берегу и молчаливый лес в горах так гармонировали друг с другом и создавали картину, полную величественной красоты (В. Арсеньев). 2. Все снежное поле насыщалось водой, растоплялось и, растопленное, блестело под солнцем, дрожа бесчисленными ручьями (И. Бунин). 3. День солнечный, но нежаркий, манил в поле, в лес, на речку (В. Распутин). 4. Каждый день я всё с большим удивлением находил, что Олеся – это выросшая среди леса, не умеющая даже читать девушка – во многих случаях жизни проявляет чуткую деликатность и особенный, врожденный такт (А. Куприн). 5. Ручеек, добежавший до моря, и увидевший перед собой неоглядные просторы, и смешавшийся с этой великой голубизной, не должен забывать тот родник каменистый, узкий, порожистый, извилистый путь, который пришлось преодолеть (Р. Гамзатов).

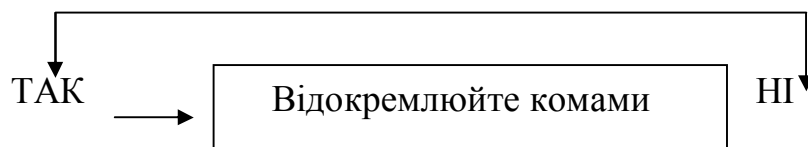
Завдання 10. Запишіть речення, ставлячи розділові знаки при відокремлених прикладках. Використайте схему-алгоритм.

СХЕМА-АЛГОРИТМ “ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ”

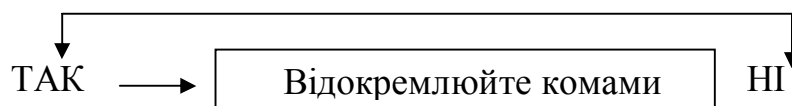
1. Чи стоїть прикладка після власного імені або відноситься до особового займенника?

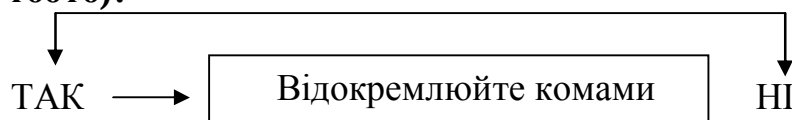
2. Прикладка поширена чи непоширена? Якщо поширена, то чи відноситься до загальної назви або особового займенника, чи стоїть після власної назви?

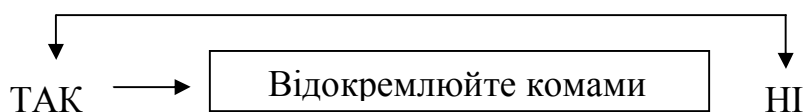
3. Чи дає додатковий смисловий відтінок причинності поширена прикладка, що стоїть перед власним іменем?

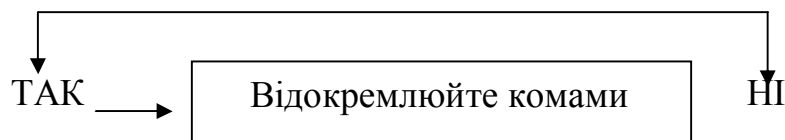
4. Чи починається прикладка словами **як, тобто (себто, цебто), або (в значенні тобто)**?

5. Чи прикладка із сполучником **як** має відтінок причинності?

6. Чи прикладка, виражена власним іменем, має значення уточнення до пояснювального слова?

Не відокремлюйте

1. Побачили б ви на яким “лімузині” від станції мчався я степу орач (Б. Олійник). 2. Федько хлопець років шістнадцяти вийшов з ванькирчика і став на касу (М. Коцюбинський). 3. Отаман полюбив Миколу і поставив його за крилаша себто за свого помічника (І. Нечуй-Левицький). 4. Мергель або глинистий вапняк має велике значення для цементної промисловості (З підручн.). 5. Син мій Микола на тракториста вчився (М. Стельмах). 6. І боєць Журба як заспівувач мав бути в перших лавах (Д. Кучер).

Завдання 11. Спишіть, поставивши в потрібній формі прикладки, подані в дужках. Розставте розділові знаки. Підкресліть поширені прикладки.

1. Я тільки тепер побачив село (нужденна купка солом’яних стріх) (М. Коцюбинський). 2. То був Микола (син Джера) (І. Нечуй-Левицький). 3. Ти до мене (сирота) як сестра, пригорнулась... (П. Куліш). 4. І так їм (діти) гарно, так без міри гарно й весело, що тільки пташкам вільним, щебетливим вільніше й веселіше ніж їм ... (Б. Грінченко). 5. Жив у Києві, в неволі, ханський син (малий хлопчина)... (М. Воронський). 6. Мати його (жінка була й теж делікатна) трошки не вмівала, бачачи таким свого Томо (В. Винниченко).

Завдання 12. Прочитайте. З двох речень складіть одне, зробивши присудок другого речення відокремленою прикладкою, запишіть.

Зразок: *На змаганнях з легкої атлетики переміг Олександр.
Олександр – студент I курсу ВНТУ.*

1. Мене зацікавила лекція про М. Грушевського. Грушевський – відомий український історик. 2. На сцені столичного театру з успіхом іде “Тарас Бульба”. “Тарас Бульба” – безсмертна опера М. Лисенка. 3. В університеті відбувся цікавий вечір, присвячений Б. Грінченку. Б. Грінченко – український письменник, фольклорист, педагог і мовознавець.

Завдання 13. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки при відокремлених прикладах.

1. Син полтавських степів Василь Симоненко знав тишу степу, знав епос степу, але й знав, якими напругами та електричними розрядами насичений цей степ і якими тривогами може повнитися безмежне небо над ним (І. Дзюба). 2. Встає над землею людина господар своєї землі (М. Бажан). 3. Перед тобою світ великий том розкритий (М. Рильський). 4. Дивлячись на людей, усміхався і мій батько великий добрий чоловік

(О. Довженко). 5. Благословенна щедрість! Все від неї щедрості думок, сердець і рук (В. Симоненко). 6. Я полководець миру сонце несучу у жмені (Д. Павличко). 7. Ярема гнувся, бо не знав сіромаха, що вирости крила (Т. Шевченко). 8. Бодай кати їх постинали отих царів катів людських! (Т. Шевченко).

Завдання 14. Прочитайте. Випишіть спочатку речення з відокремленими означеннями, а потім – з відокремленими прикладками. Поставте розділові знаки, поясніть умови їх вживання.

1. У всякого своє лихо, і в мене не тихо, хоч не своє позичене і все-таки лихо. 2. І на полі жайворонки, соловейко в гаї землю убрану весною вранці зустрічаються... 3. А наймичка невсипуща щовечір небога свою долю проклинає, тяжко-важко плаче... 4. Отакий-то Перебендя старий та химерний. 5. У Вільні городі преславним оце сталося недавно... 6. Глянь на мене чорнобриву моя доле неправдива (З тв. Т. Шевченка).

Завдання 15. Прочитайте речення з правильною інтонацією. Запишіть, розставляючи розділові знаки, поясніть умови відокремлення означень і прикладок.

1. Рідний степ широкий вільний пишнobarвний і квітчастий раптом став перед очима... (М. Вороний). 2. Запорожці дбали тільки про своє січове товариство про “матір Січ” та про рідний край “неньку Україну” а не про власний рід і сім’ю... (А. Кашенко). 3. Виходить з царського намету боярин князь Галін з думними дяками (П. Куліш). 4. Весною чирик молоденький такий співучий проворненький в садочку все собі скавав та якось у сільце попав... (Л. Глібов). 5. А за Дніпром степ оповитий фіолетовим серпантинком даліни (В. Винниченко). 6. Над всім панує тільки ритмічний, стриманий шум спокійний певний у собі як живчик вічності (М. Коцюбинський).

Завдання 16. Запишіть під диктування. Написане уважно звірте з надрукованим. Якщо трапляються помилки, повторіть правила відокремлення означень і прикладок.

1. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ (О. Довженко). 2. Бескиди сиві, червоні скелі, дикі, непевні, нависали над нами (Л. Українка). 3. Дніпро! Ти тихо в день ясний плывеш, заглиблений в минуле... (О. Олесь). 4. Рука, засмагла від роботи, нам сіє благодатний мир (М. Рильський). 5. Щасливий той, що вільну й горду посіяв пісню у серця! (Т. Масенко). 6. Скроплений живлющою росою, росток пробився на безмежжі нив (П. Дорошко). 7. Щастя, воно, як ластівка, живе не під кожним

дахом (Л. Талалай). 8. Ви забуваєте другу любов поетів, наприклад, любов Данте до Беатріче, а я, власне, таку мала на думці (Л. Українка). 9. Як визволителів своїх нас зустрічали на кордоні (О. Підсуха). 10. Дзвіночок сміху – мій син – прокидається вранці (Є. Гуцало). 11. Не треба забувати заслуг Рильського як перекладача. 12. Палкий патріот і переконаний співець дружби народів, Павло Григорович Тичина з незмірною ніжністю говорить і про Горького, і про Коцюбинського, і про Гурамішвілі (М. Рильський). 13. Якби помножити любов усіх людей, ту, що була, що є й що буде, – то буде ніч... Моя ж любов – як день (В. Сосюра).

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

Обставини – це другорядні члени речення, які характеризують дію, стан, рідше – ознаку, називаючи їхній спосіб, міру і ступінь, місце, час, причину, мету, умову. В реченні обставини характеризують насамперед присудок, а також інші члени речення, виражені дієсловом, прикметником або прислівником. Наприклад: *Тривожно і радісно злетіли сірі гуси вгору і полинули, полинули* (О. Довженко). *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний). *Троянці, в човни посідавши і швидко їх пооднихавши, по вітру гарно попливли* (І. Котляревський).

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання, використовуючи набуті на попередніх заняттях знання.

1. Що називається дієприкметниковим зворотом ?
2. В яких випадках дієприслівникові звороти виділяються у реченні комами, а в яких – паузами?
3. Чи можуть виділятися одиничні дієприслівники? За яких умов?
4. Чи можна вважати дієприслівниковий зворот відокремленою обставиною? Доведіть свою думку .

Завдання 2. Серед поданих речень знайдіть речення з дієприслівниковими зворотами, запишіть їх, підкресліть як члени речення.

1. Троянди, гріючись на сонці нескупім, нам серце радують відродженням своїм (М. Рильський). 2. Хліб черствий, порізаний по скибці, - все ж солодший з доброї руки. (А. Малишко). 3. На кормі, випроставшись на повний зріст, стояв мій дідусь у високих рибальських чоботах. (Ю. Збанацький). 4. Наслухавшись розмов про Каховку, Данько щедро оповивав її серпанком власних мрій, по-хлоп'ячому нестримних, химерних (О. Гончар). 5. Облиті полум'ям хмари рвано, кошлато звисали над смугою потемнілих плавлених лісів (О. Гончар). 6. Повіяв легенький вітерець, струшуючи з листу неопалі краплі (Панас Мирний). 7. Учися чи-

стоти і простоти і, стоптуючи килим золотий, забудь про вежі темної гордині (М. Рильський). 8. Наперекір огню і смерті, полки озброєні і вперті, боям виходили назустріч (М. Успенік). 9. Не так тії вороги, як добрі люди – і окрадуть жалкуючи, плачучи осудять (Т. Шевченко). 10. Хочеться, щоб, нищачи старе, одразу люди і нове ростили! (В. Лучук).

Відокремлюються	РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОБСТАВИНАХ	Не відокремлюються
Обставини, виражені дієприслівни- ко-вим зворотом: <i>Після років розлуки з тобою я, забувши ясну твою вроду, повернусь і скажу: будь такою, яку вимріяв я у негоду</i> (М. Нагнибіда).	Якщо дієприслівниковий зворот виступає в ролі однорідного члена з невідокремленою обставиною й по- єднується з нею неповторю- вальним єднальним сполучником : <i>Сміючись та розповідаючи якісь цікаві історії, він весь час ходив по кімнаті</i> (О. Гончар).	
Обставини, виражені одиничними діє-прислівниками, якщо означають додаткову дію, час, причину, умову, але не спосіб дії: <i>Степ мов би спочи- ває, вичахаючи, м'яко оповиваючись духмяними сутінками</i> (О. Гончар).	Якщо дієприслівниковий зворот починається підсилювальною част- кою і (й): <i>Вони могли голосувати і не дотримуючись регламенту</i> (З газети).	
Обставини, виражені іменниками з прийменниками <i>всупереч, напере- кір, попри, незважаючи на, на від- міну, внаслідок</i> та ін. З інтонацій- но-смыслового погляду (за бажан- ням автора): <i>Всупереч зовнішній легковажності, Люба напрочуд че- сно вміла зберігати таємниці</i> (О. Гончар).	Якщо дієприслівниковий зворот утворений дієприслівником і спо- лучним словом <i>який</i> і входить до складу підрядного речення: <i>Україн- ська народна творчість – це світ, поринувши в який стаєш духовно багатим</i> (З журн.).	
	Дієприслівникові звороти фразео- логічного типу: <i>Працювати не по- кладаючи рук.</i>	
	Обставини, які мають значення способу дії і стоять при присудку або в абсолютному кінці речення: <i>Він стояв вагаючись</i> (М. Коцюбин- ський).	

Завдання 3. Прочитайте речення; поясніть розділові знаки при відокремлених обставинах.

1. Здавши документи в штаб, Черниш, перш ніж іти в батальйон, з'явився, за офіцерським звичаєм, відрекомендувавшись командирові полку. 2. З командирської землянки мінроти вийшли офіцери і, про щось жваво розмовляючи, попрямували на музику. 3. Глянувши на Брянського, Черниш остаточно переконався, що сьогодні буде щось особливе. 4. Подав (Брянський) руку Сагайді, і вони, за давнім своїм звичаєм, перед небезпечним боєм обнялися – рвучко і ніби аж сердито. 5. Працюючи з бійцями, які, збившись навколо свого командира, всіляко зичили йому щастя, Брянський заспокоював їх... 6. Між зелено-сизими полями звиваючись, висвічує водами на сонці мирний і лагідний Серет. 7. Мчали не переводячи подиху. 8. Незважаючи на лютий холод, Шовкуна все більше хилило на сон. 9. Він (Брянський) сидів, обійнявши білими руками свої вицвілі чобітки і рівномірно похитуючись (О. Гончар).

Завдання 4. Замініть один з однорідних присудків дієприслівником і допишіть речення. Поставте потрібні розділові знаки; поясніть їх.

1. Вночі скрипів і осипався клен (Л. Костенко). 2. Його очі почали блукати довкола по кабінеті, перебігали з предмета на предмет (І. Франко). 3. Стомився день, облишив косовицю, дмухнув на сонце, заморочив ліс, узяв на плечі хмару-пуховицю та й рушив спати на небесний віз (І.Вирган). 4. За сонцем хмаронька пливе, червоні поля розстилає і сонце спатоньки зове (Т. Шевченко). 5. Вода шумить між камінням, підкидає вгору хвилі (І. Нечуй-Левицький). 6. Сочиває степ, набирається прохолоди після денної сліпучої спеки (О. Гончар).

Завдання 5. Запишіть речення. Поставте пропущені розділові знаки при відокремлених обставинах; обґрунтуйте їх вживання.

1. Степ струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні горить рівним жовто-зеленим кольором (Панас Мирний). 2. Довго вириватимусь я в дорогу поспішаючи в тривожну далечінь (О. Довженко). 3. Троянди гріючись на сонці нескупім серце радують відродженням своїм (М. Рильський). 4. Медом лине повітря у груди, любо пісню співають ідучи (В. Сосюра). 5. Не може при добрі той жити, хто злу й добру служить, бо хотівши догодить обом він швидко стане зла рабом (І. Франко). 6. Сонце заходячи рожевим блиском залило воду, біла чайка пролетіла низько над річкою збираючи на крила позолоту гаснучого дня. (В. Василевська).

Завдання 6. Складіть або доберіть з художніх творів чотири речення з відокремленими обставинами причини, виражені дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами; поясніть розділові знаки.

Завдання 7. Від дієслів, поданих у дужках, утворіть дієприслівники. Спишіть, розставивши розділові знаки при непоширених обставинах.

1. Не (сіяти), не (орати) не буде жито родити (Нар. творч.). 2. Якби хліб та одежа то і їв би козак (лежати) (Нар. творч.). 3. (Забувати) сміх і примовки, і жарти ми слухали (схилитися) на парти (А. Малишко). 4. Дивлюсь я на морські береги, які відпливають в глибоку далечінь, і (схилитися) голову думаю про всіх трудівників нового моря (О. Довженко). 5. Усяка пташечка (радіти) співала (Л. Глібов).

Завдання 8. Перекладіть українською мовою. Підкресліть відокремлені обставини і скажіть, якими частинами мови вони виражені.

1. С трудом я открыл дверь, заваленную ночным снегом, и, пробивая лопатой траншею, стал раскидывать и белый пух этой ночи, и под ним тяжелые пласты (М. Пришвин). 2. Бардин вышел на тропу, ведущую к станции, и, взглянув на небо, подивился тишине, которая лежала вокруг (С. Дангулов). 3. Волны шуршали, взбегая на песок, сливаясь с ним и снова взбегая (М. Горький). 4. Менялось небо, то задерживаясь глубокой чернотой, то выбрасывая пучки звезд (Ю. Нагибин). 5. Облака ползли медленно, мешали свои цвета и формы, поглощая сами себя и вновь возникая в новых очертаниях, величественные и угрюмые (М. Горький). 6. Реки шумно текут в горах, а выйдя на равнину, умолкают (Л. Толстой).

Завдання 9. Прочитайте. Знайдіть мовні помилки і виправте їх. Запишіть речення без помилок.

1. Завдяки наполегливої праці, студенти склали сесію достроково. 2. Слухавши розповідь про давні традиції українського народу, приймаємося гордістю за наше славне минуле. 3. Про історію рідного краю ми дізнаємося, читавши книги. 4. За відсутність бігових доріжок, ми не могли провести змагання з легкої атлетики. 5. Завершуючи роботу, учні розійшлися по домівках.

Завдання 10. 1. Прочитайте речення і подумайте, чи зміниться його зміст, якщо перед словом *спускаючись* поставити кому.

Сонце, поволі спускаючись на захід, більшає, немов росте, яснішає, розпалюється (М. Коцюбинський).

2. Прочитайте речення і визначте, якою частиною мови є слово **лежачи** в обох випадках; обґрунтуйте пунктуацію.

Лежачи на піску, діти гралися. Діти виконували різні фізичні вправи лежачи.

3. Почитайте речення і поясніть, чому дієприслівниковий зворот, що стоїть після сполучника **але**, у першому реченні відокремлюється комою, а в другому – ні.

Велосипедист їхав, не зменшуючи швидкості, але, глянувши праворуч, раптово зупинився. Дівчина бігла швидко по перекладині, розмахуючи руками, але не втрачаючи рівноваги.

4. У реченні: *Дівчина встала, посміхаючись, підійшла до столу і почала відповідати* невідомо, до якого дієслова відноситься дієприслівник *посміхаючись* : чи встала, посміхаючись , чи посміхаючись підійшла до столу. Як у цьому випадку можна поставити розділові знаки, щоб не було різночитання?

Завдання 11. Напишіть диктант-взаємоперевірку. Письмово обґрунтуйте постановку розділових знаків при відокремлених обставинах.

1. Звився жайворонок високо під чисте небо і заспівав про те, що мертва земля ожила знову, що сонце, зрадивши щастям землі, стало ласкавим, теплим, ясным, що забриніли у веснянім повітрі мухи та набубнявіли на деревах бруньки, готуючись зеленим листом вкрити гаї та діброви. (М. Коцюбинський). 2. Я йшов не поспішаючи, мружився проти сонця, вдоволено пив запашне, настояне на сосні і березових бруньках повітря (Ю. Збанацький). 3. Між голими деревами, які, перебуваючи в непорушному, байдужому гурті, здавалися чужими одне одному й далекими, було повно повітря, настоящего на міцному морозі (Є. Гуцало). 4. Він побачив, як з осикової високої гілки відірвався пухкий іскристий шматок снігу, блиснув, спускаючись до низу спершу неквапно, а далі все стрімкіше, зачепився за іншу гілку і розсіявся...(Є. Гуцало). 5. Останній лист він пробіг за якусь мить, але зразу ж, не відкидаючи, перечитав його повільно, задумуючись майже над кожним словом (Є. Гуцало).

ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

Додаток – другорядний член речення, який відповідає на питання непрямих відмінків кого? чого? кому? чому? і т.д. Найчастіше він називає предмет, рідко – дію. Наприклад: *Бажав я для скованих волі, для скривджених краюї долі і рівного права для всіх... (І. Франко).*

Завдання 12. У реченнях знайдіть відокремлені додатки. Поясніть розділові знаки.

1. Він стояв посеред двору зсутулений, з опущеними вздовж пальта рукавами і невидючими очима дивився мимо хат, садків, городів, навіть мимо самого неба (Г. Тютюнник). 2. Там, замість житечка, в теплеє літечко терен зацвів (Г. Чуприна). 3. У хліві, крім ластів'ячого гнізда під кроквою, нічого не було (Г. Тютюнник). 4. І замість свічки палахкотіло сонце. (І. Драч). 5. Кожна людина, навіть найпростіша, як люблять у нас казати, відкриває світ заново (Дрозд). 6. Зло нічого не дає, крім зла, вмій прощати, як прощає мати (М. Луків).

Завдання 13. Запишіть по одному реченню із словами **всупереч, крім, за винятком, зокрема, замість** у складі відокремленого додатка.

Завдання 14. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки при відокремлених додатках.

1. А я не знаю нічого ніжнього окрім берези (Л. Українка). 2. Опріч Гафійки було ще два наймити (М. Коцюбинський). 3. Я перебралась до дочки, бо і в мене теж немає родини окрім дочки-єдиниці. (І. Нечуй-Левицький). 4. Рухнувся натовп, загомонів, посипались жарти, в яких окрім веселощів почувся й подив і заздрощі, і навіть острах. (О. Гончар). 5. Савка з Женею дружив міцно, бо на хуторі нікого з хлопців його віку не було за винятком Самійового сина Дмитрика (М. Трублаїні). 6. Окрім старшого майстра в кімнаті було ще двоє молодих хлопців, зодягнених у темні ватянки (І. Франко).

Завдання 15. Перепишіть речення, поставте, де потрібно, необхідні розділові знаки. З'ясуйте причини відокремлення додатків.

1. Ви здійснюєте волю Батьківщини. Все відкиньте все забудьте крім неї крім обов'язку (О. Гончар). 2. Ніч очерети зве у гості, ні птиць ані людей опріч ясної зірки у високості. (А. Малишко). 3. Не чути ніякого голосу крім вівчарської трембіти десь у далекій полонині (І. Франко). 4. Замість відповіді мати голосно сміється (О. Довженко). 5. Поки люди лагодились з

жнивими, то на його дворі замість похилої хатини стояв веселий будинок (Панас Мирний). 6. Шматочки мармуру на вулицях Помпеї колись служили замість ліхтарів (Л. Дмитренко).

ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

Із значенням доповнення, виключення, заміщення, що починаються словами: *крім, (окрім), окрім, замість, зокрема, особливо, за винятком, на відміну від* та ін. залежно від смислового і стилістичного навантаження; *Микола, замість панського лану, вийшов на своє поле (І. Нечуй-Левицький). Тривога проникала ... все глибше в душу Софії, і вже вона ні про що не могла думати, окрім своєї дитини (В. Дрозд).*

ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮЮЧІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Відокремлений уточнюючий член речення конкретизує зміст одного-їменного попереднього члена, звужуючи або обмежуючи його значення. Уточнюючі члени відповідають на питання *а де саме? а коли саме? а який саме? а що саме?* і под. (Внизу, **біля підніжжя гори**; вчора, **о першій годині**; темний, **аж чорний**).

Відокремлені уточнюючі члени речення в усній мові виділяються паузами та зміною інтонації, а на письмі - з обох боків комами, рідше - тире. Наприклад: *І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудь-те пом'янути незлим тихим словом (Т. Шевченко).*

І. Найчастіше уточнюючими бувають обставини місця, часу, а іноді - й обставини способу дії, означення, присудок, підмет, додаток.

1. [де?] У тій хатині, [а як саме?] у *раю*, я бачив пекло (Т. Шевченко). 2. [коли?] Рано, [а коли саме?] *за холоду*, з росою добре жати (І. Франко). 3. Данилко [як?] *радо*, [а як саме?] *з підскоком*, біг до сусідів (П. Панченко). 4. Над оболонню висять низько [які?] білі, [а які саме білі?] *аж прозорі*, хмари (І. Нечуй-Левицький). 5. [Хто?] Обидва, [а хто саме?]. *Діденко і Чумак*, прислухались до шереху в передпокої (А. Головка). 6. Ніякий шкідник, ніяка нечисть, не витримає влітку [що?] розпечених пісків, [а що саме?] *їхніх пекельних температур* (З журналу).

II. Іноді виділення тих чи інших членів речення як уточнюючих залежить від того, який зміст вкладає автор у своє висловлювання. Відповідно до цього і вимовлятимуться вони з різною інтонацією.

1. [де?] *Там*, [а де саме?], *далеко*, [а де саме далеко?] *на Вкраїні*, сяє сонечко ясне (П. Грабовський). 2. [де?] *Там далеко під горами* смужкою блищить Дніпро (І. Нечуй-Левицький).

III. Відокремлені уточнюючі члени речення можуть вводитися в речення також за допомогою слів *тобто, цебто, ато (тобто), чи (тобто), а саме, наприклад, зокрема, у тому числі, особливо, навіть, хіба що, причому, мабуть*. Такі слова від уточнюючих членів речення комою не виділяються.

1. Щастя [кого?] художника, [а кого саме?] зокрема письменника, невіддільне від щастя його народу (П. Воронько). 2. Людина розкладає розумом на найпростіші елементи [що?] все довкола, [а що саме?] навіть саму себе (Ю. Мушкетик).

Завдання 1. Запишіть текст. Визначте відокремлені уточнюючі члени речення, поясніть розділові знаки.

Сонце наші пращури називали спочатку Дажбогом. Це найдавніше ім'я Сонця. Пізніше, з появою астрономічних знань, Сонце міняє своє ім'я. Навесні воно називається Ярило - бог Сонця весняного рівнодення. Влітку Сонце - це грізний Семиярило. Восени, в час осіннього рівнодення, Сонце звалося Сятовитом.

Місяць був предком народу. Він називався Дідуком, Василем або Колядою. В день народження Місяця, першого січня, в хату вносили сніп жита або пшениці, який зветься Дідухом, і колядували. Вважалося, що все, розпочате в день народження Місяця, завершиться щасливо. Тому Юлій Цезар призначив на цей день початок нового року.

Завдання 2. Випишіть речення з уточнюючими членами. Визначте їх синтаксичну роль та морфологічне вираження. Поясніть розділові знаки.

1. Тут, на березі зеленім, ллються пахощі чудові, шелестять казки осоки, роси сиплються вночі (О. Олесь). 2. Розкішні здорові тополі високо шуміли понад дахами, густі, аж чорні (М. Коцюбинський). 3. Низько, над самою землею, висить велика голуба вранішня зоря. (С. Скляренко). 4. Високо під білими хмарками плив шуліка, тримаючи в обіймах товстий жмутик (Г. Тютюнник). 5. Там, під кучерявою вербою, і освітив її місяць, хорошу й смутну, у маковім вінку (Марко Вовчок). 6. Тут, у тайзі, свій особливий світ, суворий, глухий (О. Довженко).

Завдання 3. Поширте подані речення уточнюючими членами. Поясніть розділові знаки.

Завдання 4. Серед поданих груп речень знайдіть такі, які з якоїсь причини не повинні входити до цієї групи.

Варіант 1:

1. Іду з роботи я, з заводу, маніфестацію стрічать.
2. Там, на обрії, збирались хмари.
3. Місто, освітлене вогнями, лежало в долині.
4. Тоді ж, в квітневу ніч, із Цуповської хати пішов іще один, останній син Андрій.
5. Від вибухів у вухах шуміло-ревло, гуло і гупало.

(З творів П. Тичини).

Варіант 2:

1. Вони безшумно, як німі, бродили по горі, обдуваючи росу трав.
2. До землі припавши вухом, заснуло враз нароблене село.
3. Ліс, наблизившись, перетворився з голубого на зелений.
4. То там, то там од берега до самого верху гір білили чистенькі хатки, то, ніби ховаючись од сонця та завірюхи попід скелями, то потопаючи в долинах, в зелених садках.
5. Усі, зокрема працівники освіти, швидко відгукнулись на звертання уряду.

Завдання 5. Запишіть речення. Знайдіть відокремленні уточнюючі члени речення.

1. Отут на узліссі в минулій війні горіли колись партизанські вогні (А. Малишко). 2. Б'є вся артилерія навіть зенітка (Негода). 3. Я не такий, щоб зрадити людину та ще таку як ти (Л. Українка). 4. Згадаймо, нарешті, що збірники творів Пушкіна, які тоді виходили, містили в собі знов-таки тільки деякі речі та й то покалічені царською цензурою (М. Рильський). 5. Перед річковим експресом стелився чистий ясний сліпуче голубий під сонцем безпорожистий шлях (Я. Баш). 6. Рано-вранці ще до схід сонця він уже розбудив хлопців (Д. Довженко). 7. Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро (І. Н. Левицький).

Завдання 6. Прочитайте вірш, знайдіть у ньому уточнюючі члени, подумайте, чи можна відокремити її іншими розділовими знаками. Обґрунтуйте відповідь.

Ніколи я не знав, що так люблю

До болю, до смертельного жалю -
Понад Дніпром сріблисті верболози,
Березу, що прозорі ронить сльози
На тиху, присмирнілу мураву,
Бур'ян в напівзасипанім рову,
Де часом вальдшнеп, поетична птиця,
Між листям жовтим від стрільця таїться.
Ніколи я не знав, як тяжко жити
Без солов'я, що в пісні аж тремтить
Своїм тільцем маленьким і гарячим...
Коли таке ми раз в житті побачим,
Як бачив я в ліщині при горі.
Насупроти рожевої зорі,
Над рідним ставом, – ніжною отрути
Ніколи нам, довіку не забути!

(М. Рильський).

Завдання 7. Запишіть речення. Знайдіть відокремлені уточнюючі члени речення і виділіть їх.

І. І. Там за горами вже давно день і сяє сонце, а тут на дні міжгір'я ще ніч (М. Коцюбинський). 2. А десь далі на південь мріє залита сонцем заплава (О. Гончар). 3. У повитих свіжим туманцем далах серед розливу бовваніють острови сіл у садах (О. Гончар). 4. Далеко внизу біля самих кущів верболозу п'яно гойдали головами соняшники (Ю. Мушкетик). 5. І сьогодні в цей вечір іскристий не забудь мені слів тих твоїх (В. Сосюра). 6. Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов (П.Тичина). 7. Квіти особливо пальми й аснарагуси відразу навіяли життя у мертві кімнати (І. Вельде). 8. Каффа поділялася на три частини: фортецю або цитател, місто й передмістя (М. Трублаїні).

ІІ. 2. Далеко зліва вставав на обрії легкий білий дим (О. Гончар). 2. За річкою попід кучерявим зеленим лісом вся гора вкрита розкішними килимами ярини (М. Коцюбинський). 3. Ой, чи так красно в якій країні, як тут на нашій рідній Волині (Л. Українка). 4. А далеко із села дівоча пісня долітає (М. Рильський). 5. Цитати із дум та пісень без музичного їх відображення тобто без мелодії багато втрачають (М. Рильський). 6. Се не казка, а билиця або бувальщина (Т. Шевченко). 7. Одвага мед п'є або сльози ллє (Нар. творч.).

Завдання 8. Пояснювальний диктант.

Рушники

І сучасну і традиційну оселю на Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають й досі. Для краси у домі, на щастя у ньому,

просто так, для душі. Узори на рушниках - то давні забуті символи: ромб з крапкою посередині - засіяна нива, бузок чи квітка - світове дерево від неба до землі, людська фігурка, немов з дитячого малюнка, - знак берегині, богині хатнього вогнища. А подивіться, де висять рушники. Над вікнами і над дверима, на покуті - це обереги від усього злого, що може зайти в дім.

Широкою була сфера використання рушників: на знак згоди на шлюб дівчина подавала їх старостам, намітка, головний убір уже заміжньої жінки, - це довгий (8 м.) рушник. У нього загортали маля, що з'явився на світ, на рушниках опускали в яму домовину

Г. Бондаренко.

Завдання 9. Тест “Уточнюючі члени речення”.

1. Уточнюючі члени:

- а) доповнюють основну думку, у вимові виділяються інтонацією та паузами.
- б) конкретизують зміст попереднього члена речення;
- в) виражають додаткове значення, але не виділяються комами.

2. Уточнюючі члени речення виступають:

- а) тільки підметами;
- б) обставинами і означеннями;
- в) підметами, присудками, означеннями, додатками, обставинами.

3. Уточнюючі члени бувають:

- а) поширеними і непоширеними;
- б) тільки поширеними;
- в) тільки непоширеними.

4. Уточнюючі члени:

- а) не несуть на собі ніякого лексичного навантаження;
- б) залежать від мовця, контексту, ситуації;
- в) повністю змінюють зміст речення.

5. Уточнюючі члени речення:

- а) синонім до - відокремлених членів речення;
- б) синонім до - пояснювальних членів речення;
- в) не можна плутати з відокремленими і пояснювальними членами речення.

Завдання 10. Напишіть твір-мініатюру на тему: “Україна через 100 років”, використовуючи при цьому уточнюючі члени речення.

ВСТАВНІ ТА ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Завдання 1. Розгляньте таблицю.

1. Порівняйте, чи однаково вимовляються слова **видно, здається, може** в реченнях правої і лівої колонки. Сформулюйте висновок. 2. Визначте синтаксичні зв'язки між словами в цих реченнях. Сформулюйте висновок. 3. Чи змінюється зміст речень лівої колонки, якщо в них не буде слів **видно, здається, може**? Сформулюйте висновок. 4. Як виділяються на письмі слова лівої колонки **видно, здається, може**? Яку функцію виконують тут коми? Порівняйте функцію ком при однорідних членах, звертаннях і вставних словах. Сформулюйте висновок.

1. Ми, видно, наткнулись на високий берег (М.Коцюбинський).	1. З горба видно всю завітчану долину (О. Довженко).
2. Я, здається, вас один раз десь зустрічав (О. Корнійчук).	2. Мені осіння ніч короткою здається (Л. Українка).
3. Я, може, спізнюсь на хвилин двадцять.	3. Що може бути благородніше від гордості нової людини, творця! (О. Гончар).

Вставними називаються слова, сполучення слів або речення, які граматично не зв'язані з основним реченням і виражають особисте ставлення мовця до висловлювання. Вставні слова й речення не несуть нової інформації, вони лише певним чином оцінюють, уточнюють основне повідомлення і, отже, надають мовленню більшої природності, роблять його емоційно й інтонаційно насиченим. Наприклад: Не можна, **кажуть**, людині помолодшати, а подобрішати завжди можна (О. Гончар). У кожному ділі є свої майстри і своє, **так би мовити**, натхнення (О. Гончар). **На превеликий жаль**, у мене немає знайомих у Кишиневі (М. Коцюбинський).

Вставні конструкції не утворюють із членами основного речення словосполучень, не відповідають на жодне питання, не є членами речення, можуть займати будь-яке місце в реченні, вимовляються зниженим прискороним тоном, з обох боків у вимові виділяються паузами, а на письмі – комами, рідше – тире.

Вставні слова, сполучення слів і речення відрізняються між собою структурою: Наприклад: *І найвища, по-моєму [по-моєму – вставне слово; на мою думку – вставне словосполучення, я думаю – вставне речення], краса – це краса вірності (О. Гончар).*

За значенням вставні конструкції поділяються на групи.

Завдання 2. Розгляньте таблицю, доповніть її прикладами.

Значення	Вставні слова і словосполучення
1. Оцінка вірогідності повідомлюваного (<i>упевненість, невпевненість, припущення, передбачення, сумнів, можливість, достовірність</i>).	Дійсно, безперечно, безсумнівно, безумовно, звичайно, ймовірно, можливо, мабуть, либонь, здається, неначе, очевидно, без сумніву, справді, сподіваюся, певно тощо.
2. Почуття мовця, дають емоційну оцінку повідомлюваним фактам чи явищам дійсності: (<i>радість, задоволення, сум, здивування, співчуття, застереження, обурення та ін.</i>).	На щастя, на жаль, на сором, як на біду, як на зло, як на гріх, як навмисне, нівроку, шкода, на радість, слава Богу, на диво, соромно казати, чого доброго тощо.
3. Вказання на джерело інформації.	Кажуть, як кажуть, по-твоєму, повідомляють, за висловом..., на думку... , мовляв, за вченням таким-то тощо.
4. Послідовність викладу думок, зв'язок їх між собою.	По-перше, по-друге ..., з одного боку, нарешті, між іншим, навпаки, наприклад, отже, словом, значить, виявляється, зокрема, зрештою, навпаки, коротко кажучи тощо.
5. Способи оформлення думок або характер висловлення.	Взагалі, власне, з дозволу сказати, інакше (коротше) кажучи, м'яко (між нами, чесно) кажучи, можна сказати, одним словом, признаюсь, смішно сказати, так би мовити, тощо.
6. Ввічливість.	Вибачте, пробачте, даруйте, будь ласка, дозвольте, перепрошую, з Вашого дозволу.
7. Бажання привернути, активізувати увагу співрозмовника.	Чуєте, дивись, глянь, бачиш, погодьтесь, повірте, уявіть собі, майте на увазі, між нами кажучи, прошу вас, даруйте на слові, слово честі тощо.
(інколи поєднують різні відтінки)	

Вставленими називаються слова, сполучення слів і речення, які граматично не зв'язані з основним реченням і вносять у нього додаткові відомості, зауваження уточнення, пояснення.

Наприклад: *А це вміння (розмовляти і слухати) дуже важливе для письменника. Друге (слухати) навіть більш важливе (М. Рильський).*

Але легше – хоч і воно далось в тяжкій боротьбі, з великими і кривавими жертвами, – переорати фізичні межі на полях, ніж забрати ту глибоку між “твоє” і “моє”, “моє” і “наше”; що пролягла в людській душі (М. Рильський). Лишилося у нас, і зовсім це не хіба, глибоке наше повсякчас не так! – до святого хліба! (М. Рильський).

Вставлені конструкції синтаксично не зв'язані з членами основного речення, не відповідають на жодне питання, не є членами речення, переважно стоять у середині або в кінці речення і вимовляються з особливою інтонацією.

Вставлені конструкції можуть поєднувати зі вставними, водночас несучи й додаткові відомості, і вираження ставлення автора до висловленої ним думки. Наприклад: *Ощенко підійшов до багаття, розкидав його, носком туфлі штурхонував собаку (чого ніколи не було, адже він, я знаю, любить живу природу) і подався з галявини (З журн.).*

Розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях

Правило	Приклади
Вставні слова Кома (після вставного слова на початку речення або перед ним у кінці речення, перед вставним словом і після нього в середині реч.).	Рідна хата, як водиться, старшому братові залилася (Панас Мирний). Мабуть, людині не можна відриватися від рідного берега (Ю. Мушкетик).
Вставні речення Виділяються комами невеликі за розміром, передусім, коли приєднуються за допомогою сполучників.	Але ж у нас, посвідчить всяк, вони не скаржились ні на що (Леся Українка).
Вставлені слова Дужки, коли вставлені слова становлять авторські зауваження або є поясненням окремих слів.	Вона (Леся Українка) троянда в мирі квітів (З журн.).
Вставлені речення Дужки, коли доповнює або уточнює зміст основного, коли воно є авторським зауваженням.	Колискова пісня (хто її не слухав дитиною) – частиночка душі народу (О. Гончар).
Тире, коли має характер додаткового повідомлення і нема потреби різко виділяти його з основного речення.	Є люди на землі – а то б не варто й жити, – що крізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатись, й мислити, й шукать...(М. Рильський).

Вставлені слова і речення

Кома, якщо вимовляються майже таким самим тоном, як і основне речення.

Звали нашого діда, як я вже
точніш довідавсь, Семеном
(О. Довженко).

Завдання 2. Прочитайте. Запишіть, ставлячи розділові знаки. Підкресліть вставні слова однією лінією, а однозвучні з ними слова – двома. Якими членами речення є ці слова?

Нарешті висота впала. І ось нарешті вершина (О. Гончар). І може зустріне́ться пісня моя самотня у світі з пташками – піснями (Л. Українка). Ніхто не може світу пережити (Нар.творч.). Пісня здавалось бриніла вже в ньому (М. Коцюбинський). Обличчя його здавалось затверділим (О. Гончар).

Завдання 3. Визначте групу вставних слів за значенням. У зошиті запишіть тільки цифрові позначення.
Наприклад: 1/2; 2/4; 3/1...

На мій погляд, здається, як на біду, однак, безумовно, мабуть, правда, звичайно, зрозумійте, дійсно, зрештою, гадаю, пробачте, значить, певна річ, припустімо, мовляв, як на зло, до речі, знаєте, таким чином, по-моєму, справді.

Завдання 4. Творчий диктант. Введіть до речень вставні слова з різними значенням (відтінки значень уточнить викладач).

1. Пісня ... ні в добру, ні в злу годину не покидає людину.
2. ... хитрого від лукавого важко відрізнити.
3. І золота клітка ... – для пташки неволя.
4. Дерево шанують ... , як добре родить, а чоловіка ... як добре робить.
5. Топчи правду і в калюжі, а вона ... все одно чиста буде.
6. Гірко ковтати, та ... шкода вертати.
7. Треба нахилитись ... щоб з криниці води напитись

(Прислів'я і приказки).

Завдання 5. Прочитайте текст, виділіть вставні слова, словосполучення й речення. Які особливості інтонації і змісту вставних слів? Поясніть розділові знаки.

Серед нашого народу, скажу я вам, трапляються всякі прізвища – чудернацькі, химерні, дивовижні, неправдоподібні. Про ніякі й мови ніякої: вони веселою усмішкою не скроплять вуста, глузливим жаром не запалять очей ...

Тільки в нашому селі небувало багатий урожай на прізвища, які то хлібом, здається, дурманяць, то дьогтем і смолою від них відгонить за версту, а то квіткою – садовою чи луговою – далеко пахнуть. А є прізвища, так би мовити, які начебто самі на городі вирости: Буряк, Гарбуз, Гичка, Хміль. Є прізвища, які, либонь, із лісу прибігли та й прилучились до людського гурту: Лисиця, Вовк, Ведмідь, Борсук. Звісно, не без тих у нашому селі водиться, що з пташиної зграї: Горобець, Орел, Півень. Було ще в повоєнні часи Сало, так це Сало кудись виїхало на шахти Донбасу, так і не повернулось назад. Зате можемо похвалитися Кендюхом – таким Кендюхом може повеличатися не кожне село, як і прізвищами Макуха, Вареник, Галушка, Довбня, Гайдамака, Буцом, Шепета.

І справді, що трапляється – те трапляється. Ну, як, скажіть, жити людині, яку називають Півторакожуха? Хто і з якої причини так охрестив, пошкодувавши двох кожухів, а вділивши саме півтора? Або як має почуватись жінка, або чоловік, що носить прізвище Панібудьласка?...

(Е. Гуцало).

Завдання 6. Складіть речення зі словами **справді, безперечно, здається, видно, взагалі** так, щоб вони вживались або як вставні, або як не вставні.

Завдання 7. Запишіть речення; поставте та поясніть розділові знаки при вставних словах, словосполученнях і реченнях.

Брати жили як то кажуть душа в душу. Я правда ніколи не вважав оригінальність самоціллю; оригінальність потрібна тоді, коли вона скажімо розбиває людські пересуди, сприяє поступові людської думки і людської праці, примушує нас по-новому – і вірніше глянути на світ... Шанувати людину незалежно від її віку – здавалось би я говорю про загальновідомі речі проголошую “прописні істини”. Однак й прописні істини потребують, щоб їх часом нагадували. Хто боїться зіпсувати товариські стосунки гострою критикою на адресу товариша, хто не здатен з належним спокоєм хоч би воно й було боляче вислухати таку критику з товаришевих уст – має ще добре попрацювати над собою. “Однак наші хазяї старими традицій носіями не були. Був добрий лад ми бачили між ними, що варте як відомо похвали”

(З тв. М. Рильського).

Завдання 8. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть їх уживання при вставлених конструкціях.

1. На свято Маковія 14 серпня так у народі називають цей день святити мак і зберігали його протягом року (І. Бондаренко). 2. Новорічні свята –

Різдво 7 січня – цього дня народився Ісус Христос, Новий рік 14 січня у кожній родині відзначалися з великою урочистістю. 3. До новорічних свят завжди білили хату, прибирали її рушниками, килимами, в окремих районах Ураїни в основному на Правобережжі витинанками. Готували також святковий одяг, робили колядницьку зірку, маску кози найчастіше з дерева. 4. По всій Україні ще й сьогодні поширений звичай на Різдво носити вечерю кутю, пироги, узвар хрещеній матері, родичам. На другий день Різдва після церковної відправи паралельно з ватагами колядників ходили й діти переважно до сусідів і родичів, по одному або невеличкими групами, з зіркою чи козою. 5. Коли на Богоявлення 19 січня день теплий, хліб буде щедрий, тобто густий (З календаря).

Завдання 9. Перекладіть українською мовою. Підкресліть однією лінією вставні конструкції, а двома – вставлені. Чим ці конструкції різняться між собою? Поясніть уживання розділових знаків.

Штатский старичок, оправлявший свои седые височки у другого зеркала и изливавший из себя запах духов, столкнулся с ними на лестнице и посторонился, видимо, любясь незнакомой ему Кити (Л. Толстой). Вечор, ты помнишь, вьюга злилась... (А. Пушкин). Лес, видимо, служил излюбленным местом переживания маралов (Г. Феодосеев). Человек, говорят, ко всему привыкает (Б. Полевой). Мы быстро скатились с обрыва на берег (бежать тайгой было трудно) и, напрягая силы, бросились вниз по берегу реки (Г. Феодосеев).

Завдання 10. Перепишіть, виділяючи потрібними розділовими знаками вставлені речення.

1. Там батько, плачучи з дітьми а ми малі були і голі не витерпів лихої долі, умер на панщині (Т. Шевченко). 2. А Ярема страшно глянуть по три, по чотири так і кладе (Т. Шевченко). 3. А все-таки її люблю, мою Україну широку, хоч я по їй і одинокий бо, бачте, пари не найшов аж до погибелі дійшов (Т. Шевченко). 4. Я вийшов за садок гілля обторкало мої плечі та шапку, полишивши на них білі пухнасті квітки з снігу, і став дивитися на дорогу, котрою в'їхав позавчора до цього села (Г. Тютюнник). 5. Взагалі Данилко за багато років приятелювання з пасічником помітив, що той не любить бувальщин “Я таке й без тебе знаю, надивився”, а все навертає розмову на щось незвичайне, дивовижне, хоч воно й вигадане (Г. Тютюнник). 6. Незнайомий подививсь в очах його щось тепле, чоловіче! На мене глянув він ласкаво (П. Тичина).

Завдання 11. Перепишіть. Поставте, де треба, розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях, поясніть розділові знаки.

1. Ви я бачу також мудрець за чужою спиною (М. Стельмах).
2. Султан з'явився в урочистих шатах, у золотому кафтані чотирирукавному два рукави для рук, а два для цілування придворними, коли йшов до трону, у ще вищому, ніж звичайно, тюрбані, із золотою шаблею при боці, обсипаною величезними діамантами й рубінами (П. Загребельний).
3. На перший погляд здається що сказати “крізь” або “через” однаково. Але це не так. “Крізь гони” – тобто долаючи перешкоди, труднощі. А “через Карпати” – означає перемайнути через гори (З журн.).
4. Ніхто не переймався почуттями султанської матері, бо йшлося ж про набагато більше – про велику державну політику: султан вирушив може у найбільший свій похід, в похід цілого свого життя, що засвідчував не тільки посланням до іноземних володарів, а й тим, що брав із собою улюблену жону і всіх коли не лічити Мустафи синів, кожен з яких міг вважатися ймовірним спадкоємцем трону (П. Загребельний).
5. Ми добре видно так і не доберемося до вечора (З журн.).
6. Вона схожа була на ромашку вранці після дощу, коли квітка вже висохла, а стебельце ще вологе. Похмура душа Сулейманова розпримнювалася і Роксолана радісно всміхалася, ховаючи гримаси болю, брала на руки то Міхрімах, то Селіма, цілувала діток, шептала їм мовби вони могли розуміти як дуже їх любить, як бракує їй часто їхнього тепла і безмежної довіри (П. Загребельний).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

Звертання – це слово або сполучення слів, що називає особу, іноді – предмет, до яких звернене мовлення.

Звертання виражається іменником (або його еквівалентом – іншими частинами мови у значенні іменника) у кличній формі (рідше – у формі називного відмінка) і вимовляється зі специфічною кличною інтонацією: *Зоре моя вечірняя*, зійди над горою ... (Т. Шевченко); *Слово*, чому ти не твердая криця ... (Л. Українка); Ви щасливі, *пречистії зорі* (Л. Українка).

Основна функція звертання – примусити співбесідника слухати, повернути увагу до повідомлення, тому в ролі звертань виступають імена, прізвища, назви осіб за родинними стосунками тощо, а в художніх творах – і назви тварин: Завтра буду я далеко, далеко, *Оксано...* (Т. Шевченко); Хіба можливо це забудь ? Та добре розумію, що яблуні нові цвітуть у серці в Вас, Андрію ... (М. Рильський); – *Блаженко !* - окликає Сагайда

старшого, а брати зупиняються обидва . – Я вас слухаю, *товаришу гвардії лейтенант!* (О. Гончар); *Мамо, мамо !..* Не плач, не треба (В. Сюзюра); *Мій братечку, мій братику !* Хоч ти не цурайся ! (Т. Шевченко).

Звертання найчастіше вживаються у спонукальних та питальних реченнях і можуть займати у них різну позицію: Ти прекрасна, *вечірняя зоре !* (Л. Українка); Вийди, *кохана*, працею зморена, хоч на хвилиночку в гай (М. Старицький); Вгамуйся, *думко*, не літай так буйно. (Л. Українка); Де ви, *мої товариші колишні?* (Л. Українка); Ой ти, *дівчино, з горіха зерня*, чом твоє серденько – колюче терня (І. Франко).

Звертання можуть бути поширені означеннями, прикладками: *Рідна мати моя*, ти ночей не доспала і водила мене у поля край села... (А. Малишко); *Україно моя, чисті хвилі ланів, променисті міста, голу-бінь легкокрила* (М. Рильський); Дяка щира тобі, *ніченько-чарівниченько*, що закрила ти моє личенько ! І вам, *стежки як мережки*, що вели мене до березочки ! (Л. Українка).

Завдання 1. Запишіть речення, розберіть їх синтаксично. Дайте відповідь на питання: Чи бувають звертання членами речення? Чому?

1. Поділля – наш рідний край. 2. Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (А. Малишко). 4. Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її обкрадену збудять (Т. Шевченко). 4. Красо України, Поділля, розкинулось мило, недбало! (Л. Українка).

Завдання 2. Розгляньте таблицю ‘Розділові знаки при звертанні’. Правильно проінтонуйте речення. Поясніть вживання розділових знаків стосовно місця звертання, доповніть таблицю правилами.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ	
ПРАВИЛО :	ПРИКЛАДИ :
Кома ставиться :	
1.	1. Душа моя убогая, чого марно плачеш? (Т. Шевченко).
2.	2. Благословенний будь, мій рідний краю! (Д. Павличко).
3.	3. Можна все на світі вибрати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко).

Знак оклику ставиться : 1. 2.	1. Південний краю! Як тепер далеко лежиш від мене ти! (Л. Українка); Дніпро, Дніпро! Ти покохав, як матір, Україну, ти рідним братом її став... (О. Олесь). 2. О земле рідна ! Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді (М. Рильський); Ой ви ночі Донеччини сині! І розлука, і сльози вночі (В. Сосюра).
--	--

Завдання 3. У поданих реченнях знайдіть звертання, вкажіть на форму вираження його; поясніть розділові знаки.

1. О зброе щастя, слово, я жить з тобою звик ! Ти квітка у любові, в ненависті ти – штик. 2. Як передать, Донбас, твою красу і силу ... 3. Гей, ви зорі ясні !. Тихий місяцю мій !.. Де ви бачили більше кохання ? 4. О, де ти, брате мій? Прийди хоч на хвилинку ... (Із твор. В. Сюзюри). 5. О любий друже мій ! Чи не любов до віку пориває людей на подвиг, на борню, на бій ? (І. Кочерга). 6. Подоляни мої, придніпровці з ясними очима, я іду поміж вас, пізнаю вас по пісні, по дружбі, по славі (Н. Гнатюк).

Завдання 4. Перепишіть речення; поставте розділові знаки при звертанні; поясніть їх вживання.

1. Ой ти дівчино ясная зоре ти мої радощі, ти моє горе (І. Франко). 2. Пісня моя ти підстрелена пташко мусиш замовкнуть і ти (І. Франко). 3. Красо України Поділля од Бугу до схилів Дністра хліб-сіль у великій родині поділять. Бо гостеві раді як брату сестра (В. Юхимович). 4. Квітни і гордись будівниками рідна земле звільнена з п'їтьми, у труді прославлена руками, у боях відстояна грудьми (В. Юхимович). 5. Поклін тобі моя зів'яла квітко моя розкішна невідступна мріє останній сей поклін (І. Франко).

Завдання 5. Поставте іменники *син, мати, дочка, викладач, Київ, Дніпро, пісня* у називному відмінку множини і введіть їх у речення, як звертання. Поясніть розділові знаки при звертанні.

Завдання 6. Перекладіть українською мовою. Поясніть розділові знаки.

1. Куда глядите козак? (М. Лермонтов). 2. Играйте веселитесь растите молодые силы. (И. Тургенев). 3. Ох лето красное любил бы я тебя когда б не зной да ночь да комары да мухи (А. Пушкин). 4. Девицы красавицы ду-

шеньки подруженьки разыграйтесь девицы разгуляйтесь милые!
(А. Пушкин). 5. Шуми шуми послушное ветрило волнуйся подо мной
угрюмый океан. (А. Пушкин). 6. Чего же сероглазая ты смеёшься?
(Я. Смеляков). 7. Не пугай зима весна придет (Пословица).

Завдання 7. Лінгвістична загадка: Яке це звертання ? У своїй патріотичній поемі “Євшан-зілля” поет М.Вороний звертався зі словом любові до рідної України. Яке це звертання з двох слів – іменника в кличному відмінку і прикметника, якщо синонім іменника в ньому *мати, неня, ненька*, а синонім прикметника – *мила*? Звертання супроводжується великим почуттям.

Завдання 8. Коментоване письмо. Знайдіть звертання, дайте йому характеристику (поширене, непоширене, чим виражене, які почуття передає).

1. Краю ти мій рідний, краю мій багатий, гордість наших предків, я люблю тебе, твої тихі плеса річок та озер, верб над річками, замріяні гаї та ліси, зелені килими бурякових полів, безкраї лани, солов’їні гаї, калиновий цвіт, прекрасний народ, історію, культуру (П. Тичина). 2. О земле велетнів роди! (П. Тичина). 3. Припливайте до колиски, лебеді, як мрії, опустіться, тихі зорі, синові під вії (В. Симоненко). 4. Мамо, ви чуєте? Вітер з долини цілує червоне серце калини (А. Малишко). 5. Нехай живе поезія, мій друже. (М. Рильський). 6. Вшануйте, друзі, рідну річ, назвіть голосно своєю та розженіте над землею непереможну, темну ніч! (М. Старицький).

Завдання 9. Запишіть вірш, знайдіть у ньому звертання. Поставте і поясніть розділові знаки при звертанні.

Пробач.
Пробач мій дню, що був похмурим,
Пробач мій рух, що кволим був,
Пробач любове, що в зажурі
Твоє ім’я на мить забув.
Пробач мені серпневий степе,
Бо завинив, здається знов
І на побачення до тебе
Я не збирався, не прийшов.
Пробач мені далекий друже
Що згадку затягли дими,
Хоч у свої серця байдужість

Не смієм поселяти ми,
Пробач мені дитинства хато,
Що не озвавсь на тихий плач...
Стою німий і винуватий,
Зігнутий зболеним “пробач”
(В. Кращенко).

Завдання 10. У поданих реченнях із звертаннями поставте пропущені розділові знаки.

1. Ой дівчата – паняночки заспіваєм коханочки бачте, ніченька яка (О. Олесь). 2. Гей ти пісне – серцегубно лийся глибоко в серце (О. Олесь). 3. Ой не шуми журливо темний гаю мій (О. Олесь). 4. Збережи нам квіти пишні поверни часи колишні – чуєш вітре степовий (Г. Чупринка). 5. Гей ви квіти гей ви трави, звірі. Не змертвить вас мла осіння (Г. Чупринка). 6. Прийди весно прийди рясна новим життям заграй (Б. Липкий). 7. Розкажи тополе не ховай од всіх, чому слабне вітер в кучерях твоїх? Розкажіть ви роси, ніби перли чисті, чому вас ронять трави урочисті (В. Симоненко). 8. О чом Дунай о чом тихий о чом же ти не рожевий? (Ю. Федькович). 9. Єдина кохана дівчино моя скажи мені вірну правду, чи будеш моя. (Ю. Федькович).

Звертання вживаються в різних стилях мови: розмовному, художньому, діловому, епістолярному (листуванні).

У художньому стилі звертання емоційно забарвлені, можуть бути поширені й непоширені, підсилюються за допомогою вигуків, часток, повторень.

У публіцистичному стилі часто вживаються непоширені звертання.

У епістолярному стилі (листи) – звертання емоційно забарвлені. Вживаються у питальних і спонукальних реченнях. Звертання у листах відбивають традиції української мови у використанні кличного відмінку.

Форми звертань створюють дружній тон листів. Послухайте їх.

Із листів Т. Шевченка:

Добродію й друже !
Бачу милий мій друже !
Мій любий, мій єдиний друже !
Вельмишановний добродію ласкавий !

Із листів І. Франка:

Високоповажний пане професоре !
Любий пане Богдане !
Дорогий приятелю, шановний пане докторе !
Люба моя, сердечна Олю !

Із листів М. Стельмаха, нашого земляка, до друга Івана Синиці :

Дорогий Іване, радість моя !
Серце моє, радість моя, дорогий мій друже !
Щастя моє, радість і гордість моя, любий друже !

Завдання 11. Напишіть три запрошення різного змісту, використовуючи звертання.

Завдання 12. Гра “Ерудит” на кращого знавця назв творів, у яких є звертання; пісень в заголовках яких є звертання.

Звертання у назвах літературних творів.

“Де ти бродиш, моя доле ?”	С. Писаревський
“Верховино, ти свідку наш”	М. Устиянович
“Думи мої, думи мої”	
“Зоре моя вечірняя, зійди над горою”	Т. Шевченко
“Якби ви знали, паничі...”	
“Мамо, іде вже зима”	
“Красо України, Поділля !”	Л. Українка
“Слово, чому ти не твердая криця ?”	
“Повій, вітре, на Вкраїну”	С. Руданський
“Ой ти, дівчино, з горіха зерня”	І. Франко

Народні й літературні пісні, в заголовках яких є звертання.

“Розпрягайте, хлопці, коні”,
“Світи, світи, місяченьку”,
“Куди ідеш, орле”,
“Ой зійди, зійди, ясен місяцю”,
“Ой, не шуми, луже”,
“Ой гук, мати гук”.

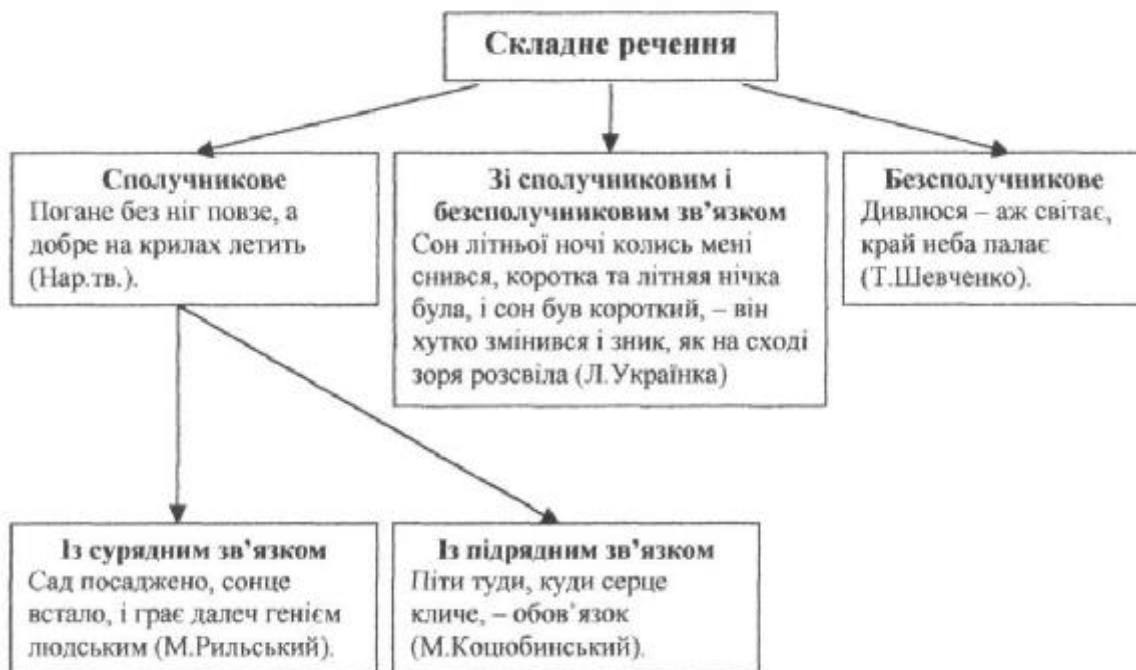
СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Складними називаються речення, до складу яких входять дві чи більше граматичних основ, що утворюють смислову та інтонаційну єдність.

Наприклад: *Що для безсмертя народилось, від зброї смертник не умре (М. Рильський). Ніхто не забутий, ніщо не забуте, слово про подвиг не згасне в віках (В. Сосюра).*

Складносурядним називається речення, частини якого синтаксично рівноправні, становлять одне граматичне і смислове ціле, поєднуються за допомогою сполучників сурядності. Наприклад: *Над водою верби стелять свій намет, і шепоче з осокою невгамовний очерет* (С. Черкасенко).

Основні види складних речень

Сполучники сурядності:

1) Єднальні: і (й), та (= і), ні...ні, ані...ані.

Наприклад: *Сушило сонце землю, і дощі воложили її* (Н. Рибак).

Сполучники **і(й), та** вживаються як одиничні і як повторювальні, а сполучники **ні-ні, ані-ані** - тільки як повторювані;

2) протиставні: а, але, проте, так, та (= але), однак, зате.

Наприклад: *Вітру на морі не було, **проте** клекотав сильний прибій* (М. Трублаїні);

3) розділові: або, чи, то...то, чи...чи, не то...не то, чи то...чи то.

Наприклад: ***Не то** води шуміли, збігаючи в Дунай, **не то** вітер бився в заламах провалля* (М. Коцюбинський).

4) приєднувальні: та й, ще й, причому, притому.

Наприклад: *Тільки вогонь горить з-під гранітного обеліска Невідомого солдата, **та** ще тихо звучить музика в глибині землі, мов з велетенського органа* (І. Цюпа).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Крапка з комою

Тире

Якщо частини складносурядного речення далекі за змістом або вже мають у своєму складі інші розділові знаки: *Мороз прилине, синьо і прозоро розвісить скрізь інею сивий дим; і на шибках невидані узори він намалює генієм своїм (В. Сосюра)*

Якщо друга частина складносурядного речення, приєднуючись за допомогою сполучників **і(й), та (і)**, а виражає швидку зміну подій або різке протиставлення: *Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна (Л. Українка).*

ставиться

Кома

Не ставиться

Між частинами складносурядних речень, з'єднаних за допомогою сполучників **і(й), та, а, але, проте, однак, зате, або, чи, не, то, ні...ні, то...то, все ж, також**: *Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко).*

Перед єднальними і розділовими одиничними сполучниками, коли є спільний другорядний член, спільна частка, спільне головне чи підрядне речення, або спільна пояснювальна частина складного речення: *Тільки невсипуще море бухає десь здалеку та зорі тремтять в нічній прохолоді (М. Кюбинський)*

Виражені питальними, спонукальними або окличними реченнями.
Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе (М. Рильський).

Виражені двома називними або безособовими реченнями.
Весна і молодість! (В. Сосюра).
Було затишно і пахло вогкістю (А. Головка).
О хто тебе ніжно на грудях не грів і хто за тобою орлом не летів? (О. Олесь).
Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу (Т. Мас.).

Завдання 1. Прочитайте текст, визначте види складних речень.

Плетіння вінків супроводжувалось барвінковими піснями. Під ці пісні виконувався обряд розплетення коси. На долівці розстеляли біле полотно, на якому ставили хлібну діжку, а зверху клали подушку. Молода сідала на неї (на Прикарпатті сідала на застелене кожухом ярмо), і брат розплітав їй косу, після чого дівчата прикрашали голову нареченої весільним вінком. У давнішні часи ці дії виконувала мати. За гуцульськими звичаями не можна було знімати віночок аж до шлюбу, бо існува-

ло повір'я, що, коли б він пропав, наречена зазнала б великого нещастя.

Молодому вінок старша дружка (весільна "матка") чіпляла до шапки чи капелюха, садвила біля нареченої на кожух, що лежав догори вгору, і накривала їх рушником або посипала житом. Після цього молоді називались "князем" і "княгинею", вони збирали весільний поїзд та йшли просити рідню і сусідів на весілля (З журн.).

Завдання 2. Запишіть речення. Доведіть, що вони є складносурядними. Поясніть розділові знаки.

1. Все довколишнє здавалось неминущим, не піддатним ніякій руїні, і серед людей для нас не було смертних, все нас оточували невмирущі (О.Гончар). 2. Дорога летить, і це ніби летить самий час (О. Гончар). 3. Струмує повітря, тиша мліє, і ніде нікого (О. Гончар). 4. На сірій скелі мак цвіте, і вітер злий його гойдає, і пил на цвіт його мете, і лист без жалю обриває (О. Олесь). 5. А ти вийшла, - і сталося чудо якесь: вся земля затремтіла, засяяла, солов'ї засміялись - заплакали десь і душа моя арфою стала (О. Олесь). 6. Зима... і пролісок блакитний! Навколо ще лежать сніги, а він вже скинув ланцюги! (О. Олесь). 7. Уже останній коник степовий затих, і вітер ліг на луках спать...(О. Олесь). 8. Ніч колихала так ласкаво, - проте не спалося ніяк... (М. Рильський). 9. Ростуть дуби, купають в небі віти, а навкруги, немов веселі діти, дубки та липки зводяться рясні... (М. Рильський).

Завдання 3. У подані речення вставте сполучники сурядності; поставте розділові знаки, обґрунтуйте їх.

Січень снігом січе ... мороз вогнем пече. Розумний не подивує ... дурний не побачить. ... побігаєш - ... не пообідаєш. ... ти роботі сядеш на шию ... вона тобі сяде. ... добути, ... дома бути. ... рибку їсти ... на дно сісти. Сьогодні не празник ... ти нам не вказник (Нар.творч.).

Завдання 4. Визначте, в яких реченнях сполучники сурядності з'єднують однорідні члени, а в яких - частини складносурядного речення. Поясніть розділові знаки.

1. Була гроза, по горах в'ється дим і сивими струмує ручаями. Повітря склом виблискує ламким, і тиша ніжно дзвонить над гаями. 2. Сім'я єдина, але різні діти, і добре їм у чесній згоді жити... 3. Слова одні там тішать зір і слух, а інші нас відштовхують раптово, в одних - огонь і істина жива, а є й мертвотворні, крижані слова. 4. Яке ж це слово приязне: Карпати! Його з дитинства серцем я злюбив, у нім і грому майського розкати, і сива далечінь гірських шпилів, і співанка русавої дівчати, і

голосні трембіти пастухів, і сум утрат, і мідний поклик слави... 5. З далека чути переплеск весла, падуть листки, пожовклі і червоні, і тихо плинуть по холоднім лоні туди, куди і молодість пішла. 6. Прив'яла папороть ще зеленіє, та вже горять, як свічі, дерева, і памороззю криється трава уранці-рано. 7. Темніє обрій. Добродушний грім спросоння заgrimів, - але над нами ще ясно й синьо. 8. Метнулось гайвороння край дороги - і простяглась пустиня навкруги (З тв. М. Рильського).

Завдання 5. Перепишіть речення, поставте необхідні розділові знаки і поясніть їх уживання. З'ясуйте, коли не ставиться кома між частинами складносурядного речення.

1. Кожному того дня згадувалась вітчизна і уявлялась вона в сонцевім вогні, з голубими шовками небес, гаптована смарагдами трав (П. Загребельний). 2. Бліді на небі гасли зорі і вітер плутався в мережі верховіть і не гойдалися берези білокорі (М. Рильський). 3. Вже давно оддзвеніли трамваї і в будинках погасли вогні (В. Сосюра). 4. Сичі в гаю перекликалились та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко). 5. Жену від себе голоси поля і тоді на мене, як дощ, спадають небесні (М. Коцюбинський). 6. На клумбах горіли маки а ранні левкої тільки-що розпускались (М. Коцюбинський). 7. За тихім степом тліють вечори і сивим пилом криється дорога і молода зоря золоторога сіда, як птиця, в шумні явори (А. Малишко). 8. Тихо сонячно і мляво (О. Гончар). 9. Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї (В. Сосюра). 10. Коли народ усім своїм життям присягся праве діло боронити, його ніяким не розбить громам і жодним океаном не розмити (М. Рильський).

Завдання 6. Запишіть речення й поясніть, чому в одних випадках між частинами складносурядного речення стоїть кома, а в інших її немає.

Уже небо зачервонілось і туман піднявся вгору (П. Гай). Небо густо затяглося хмарами, і на землю впав темний теплий вечір (В. Малик). Вчора ввечері, як лягали спати, піднялась страшенна буря і збирався дощ (М. Горюк). За вікном ішли росяні ранки і падали перламутри (М. Хвильовий). Цілують серце промені останні, і тихне відгомін пташиних трелів (Б. Кравців). Доземний уклін тобі, рідна оселе! Це тут одшуміло дитинство веселе і юність майнула у путь гомінливу (І. Савич).

Завдання 7. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на сполучники сурядності в українській і російській мовах.

Жизнь каждого принадлежит отечеству, и не удайство, а только истинная храбрость приносит пользу (П. Нахимов). Березы за одну ночь

пожелтели до самых верхушек, и листья сипались с них частым и печальным дождем (К. Паустовский). Разговор то смолкал, то возобновлялся с новой силой, и, будто слушая новости, речная волна лениво перебирала береговую гальку (Г. Феодосеев). Где ваши сестры и как они поживают? (А. Чехов). Издали слышался шум неугомонного ручья и чувствовалось его сырое, холодное дыхание (А. Куприн).

Завдання 8. Пояснювальний диктант.

Було так тихо і сумно, чорні смереки безперестанку спускали сум свій в Черемош, а він ніс його долом і оповідав (М. Коцюбинський). З чорного неба капали зорі, й пливла по ньому білим шумом небесна ріка (М. Коцюбинський). Чи для вас немає зелені в лісах, чи для вас не сяє сонце в небесах? (І. Франко). Небо було всіяне зорями, та яскравіше за всіх горіла моя улюблена зірка вечорова (А. Шиян). Уже вишневі зацвіли садки - і сніг пахучий падає на воду (М. Рильський). А тепер шепочуть колоски у полі й сонцем налилося золоте зерно (В. Сосюра). Щось просвистіло в нічному повітрі, чи кажан пролетів, чи якийсь птах, ненароком отарою піднятий у траві (О. Гончар).

Завдання 9. Запишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки і поясніть їх. Сполучники сурядності підкресліть.

1. Повітря тремтить від спеки і в срібнім мареві танцюють далекі тополі (М. Коцюбинський). 2. Бо твій патріотизм – празнична одежина і мій – то труд важкий, гарячка невдержима (І. Франко). 3. Чи то кров мені в скроні гупає чи то серце аж так стукає? (Б. Олійник). 4. Навкруги було тихо і безлюдно (М. Коцюбинський). 5. Громи стрясають луки-перелуки і дощ між небом і землею струни сріблясто нагинає на вітрах і чорні хмари навівають страх (М. Луків). 6. Далекий грім і тиша знов німа (М. Рильський). 7. Мало сонця в осінні дні та багато туманів і від того печальні пісні і гаї в золотому убранні (І. Гончаренко). 8. Важкі вітри не випили роси черлені трави бродять буйним соком і вдалині під обрієм високим лугів осінніх теплі голоси (А. Малишко). 9. Ти накинеш хустину на свій старомодний очіпок і незнана тривога торкнеться твоїх долонь (Б. Олійник). 10. Надворі сутеніло й поночіло (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 10. Запишіть текст під диктування, звірте написане з надрукованим і опрацюйте допущені помилки.

К. Брюллов учив своїх учнів розуміти й любити натуру, ніколи не відходити від неї, але самого Брюллова можна було б назвати "метафізиком природи": він бачив її нерухомою, застиглою, позуючою. Довгий час Шевченко відчував себе по-брюлловському, і стрічки на голові його Ка-

терини не хотіли розвиватись, застигали в повітрі, як металеві стружки. Та ось в пишному оточенні брюлловських картин він раптом помережив клаптики паперу карлючками своїх поем та віршів, і з нього стихійно вирвалася пісня. Вона співала про те потаємне, що Шевченко приніс із собою у стіни академії, про синівську тугу за матір'ю-землею, за народом, закутим у рабстві. У піснях було повітря, пейзаж, почуття, соціальна воля до дії, і поетична розрядка збудила рух в картинах Шевченка.

... Навіть в останні роки життя Шевченка в його заняття живописом вривалася пісня. Іноді він сідав до маленького столика і починав по волі, майже обережно виводити на першому ліпшому клаптикові паперу якісь стародавні закарлючки і читав тихим добрим голосом свої вірші, а слухачі плакали. К. Брюллов любив його читання вголос, і до останніх днів життя Шевченко не відучився від цієї хорошої звички, неодмінної звички брюлловського домашнього режиму.

І читанню вголос, і декламуванню Шевченко навчився ще в дитячі роки в дяка. Це був голос співця, гарний баритон з теноровими нотами, і письменник Куліш кілька разів говорив про нього у своїх спогадах. Якось в Оренбурзі засланці слухали Шевченка цілий вечір і плакали. Тарас Григорович проспівав кілька своїх пісень - "Зірочку", "Тяжко-важно в світі жити", але з особливим почуттям він виконував пісню "Забіліли сніги".

Потреба в музиці була в Шевченка постійною, і він присвячує їй найпалкіші записи в щоденнику. Так міг писати тільки професійний художник і музикант (М. Шагін).

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Складнопідрядними називаються складні речення, в яких одне з простих речень підпорядковане іншому і пов'язане з ним сполучником підрядності або сполучним словом.

Наприклад: *Щоб рибку їсти, треба у воду лізти (Нар. творч.).*

Складнопідрядне речення складається з двох або більше частин, одна з яких **головна** (незалежна, пояснююча частина складнопідрядного речення, від якої в основному ставиться питання) і **підрядна** (залежна, яка пояснює або доповнює зміст головної та відповідає на поставлене питання).

Наприклад: *Хто не робить, той не їсть (Нар. творч.).*

Підрядна частина може залежати або від **одного слова** в головній частині, або від **головної частини** в цілому. Наприклад: *І скільки людського щастя розбилося тільки від того, що одне з двох своєчасно не вимовило*

слівця “пробач” (І. Вільде). Якщо не знаєш броду, не лізь у воду (Нар. творч.).

Підрядна частина приєднується до головної сполучником підрядності або сполучним словом. Наприклад: Так тихо сходять місяця підкова, що аж завмерли гори та ліси... (І. Пушик). І той любов’ю повниться до світу, хто рідну землю має під собою...(М. Вінграновський).

Сполучники підрядності (**що, щоб, якщо, наче, коли, хоч, бо, тому що, через те що** та ін.) тільки приєднують підрядне речення до головного, але членами речення не бувають. Наприклад: *Ніколи не думайте, що ви вже все знаєте* (Л. Глібов).

Сполучними словами у складнопідрядному реченні бувають відносні займенники **хто, що, який, чий, котрий** та ін. у різних відмінкових формах та прислівники **де, куди, коли, звідки, як** та ін. Сполучні слова приєднують підрядне речення до головного і одночасно є членами підрядного речення. Наприклад: *Щасливий той, кому пером дано небачене у звичному відкрити* (Л. Забашта).

У головному реченні можуть бути вказівні слова, зміст яких розкривається підрядним (займенники **той, такий** та ін., прислівники **там, туди, тоді** та ін.). Вказівні слова є членами головної частини. Наприклад: *Хто не хилиться в битві хоробрій, той* одвічно для бою живе! (С. Головатівський). *Гора була така, що з неї спускалися цілий день* (О. Гончар). У першому прикладі вказівне слово **той** є підметом у головному реченні, в другому прикладі **така** є іменною частиною складеного присудка.

Завдання 1. Подані речення запишіть у такій послідовності: прості, складносурядні, складнопідрядні.

Де воля родиться, там загиба невіра (Д. Павличко). Як хочеш від людей шаноби, любов і гнів бери у путь (М. Рильський). Не родися красива, а родися щасна (Нар. творч.). Бути мудрішим за себе – от завдання (Ю. Яновський). Тяжко, важко в світі жити сироті без роду (Т. Шевченко). Найбагатший той, хто володіє рідною мовою (В. Голобородько). Керувати – це передбачати (М. Стельмах). Хто меч підійме, від меча загине (Лесь Українка). Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть (Л. Костенко). Людині треба, щоб її робота залишалася після неї жити (Ю. Яновський). Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом (В. Сосюра). Здавна відомо, що заборонений плід – найсолодший (О. Олесь). Для того щоб сміх перевернув світ, точкою опори має бути власне серце (Є. Дудар). Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа (Д. Павличко). Живемо так, що доля одного переплітається з долею іншого, немов коріння дерев, які ростуть поруч (М. Томенко). Краще смерть, ніж вічний сором (Лесь Українка). Яке це щастя – жити на цій землі (О. Довженко). Козак не без щастя, дівка не без долі (Нар. творч.). Що для безсмертя народилось, від

зброї смертних не умре (М. Рильський). Перемагає не той, у кого меч гостріший, а той, хто дужче вірить у перемогу (В. Шевчук).

Завдання 2. Запишіть складнопідрядні речення. Зробіть їх синтаксичний розбір за такою схемою:

1) головна частина; 2) підрядна частина; 3) до чого відноситься підрядна частина; 4) засоби зв'язку; 5) на яке питання відповідає підрядна частина.

1. Щоб узятися за розум, треба його мати (В. Брюгген). 2. Душа художника пустинна, бо спрага невтолена (В. Брюгген). 3. Ринок Україні потрібен такий, щоб за його допомогою були вирішені найактуальніші проблеми сьогодення (З журн.). 4. Не прийде спокуса, як сам не покличеш (А. Листопад). 5. Там, де втомно в темін тоне кучерявий вечір, хтось невтомним дзвоном дзвонить про чарівні речі (Д. Загул).

Завдання 3. Прочитайте, доповніть своїми прикладами.

Складнопідрядне речення з підрядними:

означальними (який? чий? котрий? хто саме? що саме?) *Марно мріяти про життя, в якому цвістимуть лише троянди (Б. Олійник).*

пояснювальними (питання непрямих відмінків) Людині треба, щоб її робота залишилась жити після неї (Ю. Яновський).

обставинними:

місця - де? куди? звідки? *Звідки ворог до нас прийде, там і загине (О. Невський).*

часу - коли? відколи?=(з якого часу?) доки?=(до якого часу?) як довго? *Не кажи "гоп", поки не перескочиш (Нар. творч.).*

способу дії, міри і ступеня - як? яким способом? у якій мірі? наскільки? *Слова знайдуться на мою печаль так, як знайшлися на веселу пісню (Д. Павличко).*

порівняльними - як? подібно до кого? як саме? *Вишні цвіли так рясно, неначе вкривав їх пухнастий сніг (Ю. Яновський).*

мети - з якою метою? для чого? нащо? *Ми розвіяли хмари похмурі, щоб над нами сіяла блакить (В. Сосюра).*

причини - чому? через що? з якої причини? *Поет не боїться від ворога смерті, бо вільна пісня не може умерти (Л. Українка).*

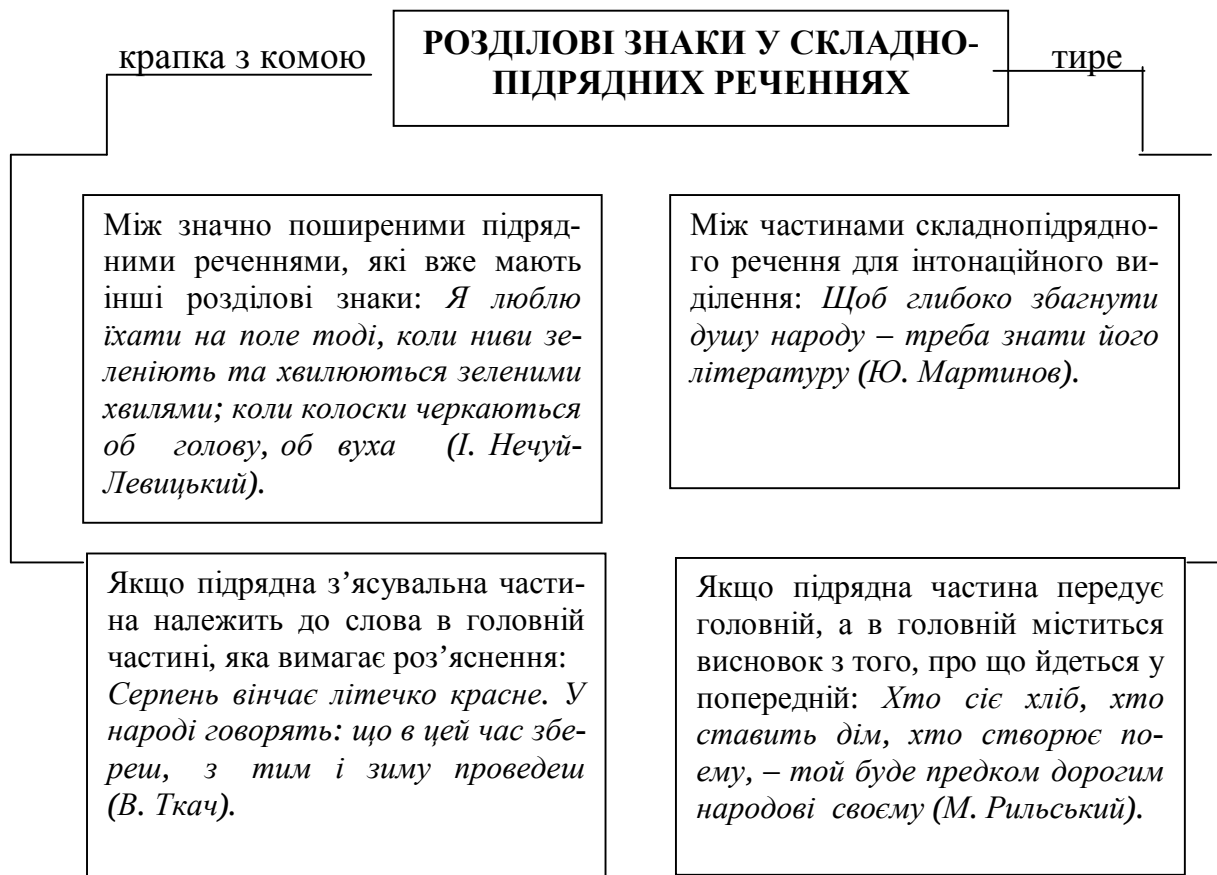
умовними - за якої умови? при якій умові? *І риба співала б, коли б голос мала (Нар. творч.).*

допустовими - незважаючи на що? *Хоч різні кольором обличчя, та серце в грудях б'ється в нас одне (В. Сосюра).*

наслідковими - в наслідок чого? *Буря лютувала, так що човни не вийшли в море (П. Загребельний)*

супровідними - (без питань). *Народу зібралось дуже багато, чого ніхто не чекав (П. Усенко).*

Кома не ставиться	РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНО-ПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ	Кома ставиться
Якщо перед сполучником підрядності або сполучним словом стоїть частка <i>не</i> або повторювальний сполучник сурядності: <i>Підготовку до сівби слід розпочинати не коли просохне ґрунт, а набагато раніше. Учнів цікавило у друкарні і як народжуються газети, і як друкуються книги (З газ.).</i>	Підрядне речення, яке стоїть на початку, в середині або у кінці речення: <i>В одному місці, де небо сходилось з морем, де білів легенький туман, з'явилась чорна пляма (І. Нечуй-Левицький.).</i>	
Якщо підрядне речення, що стоїть після головного, складається тільки з одного сполучного слова: <i>Він обіцяв прийти, але не сказав коли.</i>	Перед підрядним означальним, що починається сполучними словами хто, що, який, котрий : <i>Щасливий, хто в парості гілля сади грядущого читає (М. Нагнибіда).</i>	
Якщо перед сполучником як, ніби стоять слова зовсім, майже : <i>Син заввишки майже як батько (О. Гончар)</i>	Якщо підрядне речення, що стоїть після головного, складається з відносного слова чи словосполучення, до якого прилягає інше слово або частка: <i>Я не міг здогадатися, що ще (М. Нагнибіда).</i>	
У словосполученнях більш ніж, менш ніж, не пізніше як, не раніше як : <i>Урожай буде зібрано не пізніше як у серпні (З газ.).</i>	Неповні підрядні речення і порівняльні звороти, які приєднуються до головного сполучниками як, мов, немов, ніби, ніж, щоб : <i>Стежина, немаче лоза виноградна, пнеться по білій стіні гори (Д. Павличко.).</i>	
У суцільних висловах, близьких за значенням до іменної частини складеного присудка або до обставини способу дії, а також у порівняннях фразеологічного типу: <i>А дощ все ллє як із відра (О. Гончар).</i>	Між однорідними підрядними реченнями, не з'єднаними сурядними сполучниками: <i>Вона побачила пишний сад, де між зеленими яблунями росло дерево з золотими яблуками, де на дереві шугали й співали райські птахи (І. Нечуй-Левицький.).</i>	
Між однорідними підрядними реченнями, з'єднаними неповторюваними єднальними або розділовими сполучниками: <i>Всім відомо, куди він звик ходити і де лиха набирався (Л. Глібов)</i>	Між однорідними підрядними реченнями, з'єднаними повторюваними сполучниками сурядності: <i>Його завжди цікавило у майстерні і як збирають ці пристрої, і як утворюють такі кумедні механізми (Д. Павличко)</i>	
Якщо підрядне речення із складеним сполучником стоїть перед головним, то сполучник не розділяється: <i>Після того як Ленінград скинув із себе тягар блокади, ми побували в цьому величному і гордому місці (М. Рильський.).</i>	Якщо підрядне стоїть після головного, з'єднуються складними сполучниками типу тому що, в міру того як, так що тощо, кома ставиться перед усім сполучником або в середині його: <i>Туман слався по полю, так що дерева потопали в ньому (О. Гончар).</i>	
Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом стоїть сурядний сполучник: <i>Не знали ми і коли закінчатись збори.</i>	Перед складеним сполучником, якщо підрядне речення з'єднується з головним сполучниками в той час як, перш ніж, лише коли, тоді як, навіть якщо : <i>Вірш необхідно уважно прочитати, перш ніж вивчити його на пам'ять (З підр.).</i>	
	При збігу двох сполучників, якщо при вилученні підрядного не вимагається перебудова головного: <i>Іван Антонович кричав, що, доки командує ротом, нікому не дозволить створювати в ній нездорові взаємини (О. Гончар).</i>	

Завдання 4. Перепишіть, вкажіть речення складносурядні та складнопідрядні. У складнопідрядних підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте (усно) розділові знаки.

Квіти нашої землі – досить строкате товариство. Є серед їх назв українські, цілком прозорі, і витлумачити їх не важко. Щоправда, інколи пояснення назви може виявитися помилковим, хоч воно й буде схожим на істину.

Ось візьмемо наш пролісок. Ви пам'ятаєте, коли він проростає? Його листочок, згорнутий у трубочку, пролазить не лише через товщу торішнього листя, але й через снігову кірку, тому квітка спочатку звалася підсніжником. Вже пізніше назва змінилася на пролісок, бо ж люди почали пов'язувати її зі словом ліс (За А. Коваль).

Завдання 5. З кожної пари простих речень утворіть складнопідрядне, використавши поданий у дужках сполучник. Визначте головні і підрядні речення (частини).

Цю рослину ми звикли називати мімозою. Насправді ж вона є австралійською акацією (якою).

Колись давно її завезли на Чорноморське узбережжя. Там вона добре прижилася (де).

То про справжню, бразильську мімозу сказано у довіднику. Ночами вона складає та опускає свої листочки (що).

Рослина ця винятково ніжна й химерна. Від найобережнішого дотику вона вмиє “завмирає” (бо).

Завдання 6. Спишіть, ставлячи розділові знаки. Визначте головні і підрядні речення (частини). Вкажіть засоби зв’язку простих речень (частин) у складних (сполучники підрядності, сполучні слова, інтонація).

Коли на городі з’являвся перший пуп’янок огірка чи зацвітав повернутий до сонця соняшник мати брала мене малого за руку і вела подивитися на це диво (М. Стельмах). Нічого в світі так не люблю як саджати щонебудь у землю щоб проізошло. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка ото мені радість любила показувати мати (О. Довженко). Полючи на городі в багатого мужика, вона (Маланка) не хотіла брати грошей а прохала відсипати пшеничним зерном щоб мати добрий гатунок пшениці. Коли їла яблуко обережно вибирала зернятко і сушила на вікні. Опинившись на чужому городі вона стежила очима що можна б узяти на насіння (За М. Коцюбинським). Прийди в мій сад як з сонцем стане прощатись гаснуча зоря (О. Олесь). Хвалився коров’яку надувшись будяк що на троянду він походить колючками (Л. Боровиковський).

Завдання 7. Додайте до поданих головних речень підрядні. Вкажіть сполучники і сполучні слова.

Папороть росте там, де

Легенда про квітку папороті з’явилися для того щоб

У ніч на Івана Купала люди поодиноці вирушали в ліс, щоб

Щасливим та багатим мусив, за повір’ям, стати той, хто

Сьогодні кожен знає, що

Для самоконтролю: мало сонця й багато вологи; щоб люди не могли зрозуміти таємницю розмноження рослини; розшукати червону квітку папороті; знайде таємничу квітку; папороть розмножується спорами.

Завдання 8. Виразно прочитайте поезію за особами. Вкажіть складнопідрядні речення, поясніть розділові знаки.

Троянда
Мамусю, голубко! Сьогодні
Я вранці ходила в садок –

Такого багато росте там
Рожевих та синіх квіток.
Найкраща – троянда. Та тільки
Я руки сколола свої,
Аж кров потекла по їх, поки
Зірвала з стеблини її.
А краще б та троянда
Без гострих шпичок тих була,
Щоб дівчина кожна зірвати,
Не колючи руки, могла...
– Ой доню! Все гарне на світі
Дається не дурно людям!
Щоб щастя придбать, працювати
Всім тяжко доводиться нам,
Без праці й труднощів на світі
Не можна нічого придбать.
І навіть, щоб квітку зірвати,
Доводиться шпички зазнать.
Та пальчики хворі забудь ти
І знай, голуб'ятко моє:
Що важче здобуть, то любіше
Тоді, як здобудеш, стає.

Б. Грінченко

Завдання 9. Запишіть речення, поставте розділові знаки і поясніть їх уживання. Знайдіть головні і підрядні частини. Підкресліть сполучники і сполучні слова.

1. Якби ви з нами подружились багато б дечому навчились (Т. Шевченко). 2. Щасливий хто сні має милі (Л. Українка). 3. Люблю людей землі моєї бо й я землі своєї син (В. Сосюра). 4. Що минуло те вже не повернеться (Л. Українка). 5. Велике те слово що дружною зветься (П. Усенко). 6. Фантазіє! Ти сило чарівна що збудила світ в порожньому просторі (Л. Українка). 7. Дарма що стояло тихе сонячне безвітря листя тріпотіло на деревах вздовж шляху (Ю. Смолич). 8. За те що живу під сонцем земний мій світе спасибі вам люди добрі безсмертна моя рідня (М. Братан). 9. Давно те минуло як мала дитина сирота в ряднині я колись блукав без свити без хліба по тій Україні... (Т. Шевченко). 10. На широких обріях України вмитих зливами зведуться барвисті семицвітні райдуги що обіцятимуть людям ясне погіддя, теплу днину (І. Цюпа).

Завдання 10. Прочитайте, визначте тип підрядних речень, поясніть розділові знаки.

1. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі, то виринав, то потопав. 2. А таку добу під горою, біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає. 3. Бач, на що здалися карі оченята: щоб під чужим тином сльози виливати. 4. Люди гнуться, як ті лози, куди вітер віє. 5. На розпутті козак сидить та на кобзі грає, кругом хлопці та дівчата – як мак процвітає. 6. Якби знала, що покине, – була б не любила; якби знала, що загине, – була б не пустила; якби знала – не ходила пізно за водою. Не стояла б до півночі з милим під вербою; якби знала... 7. Нащо батько, мати, високі палати, коли нема серця з серцем розмовлять? 8. Вибачайте, люди добрі, що козацьку славу так навмання розказую, без книжної справи (З тв. Т. Шевченка).

Завдання 11. Запишіть речення, ставлячи необхідні розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Не поет у кого думки не літають вільно в світі, а заплутались навіки в золотії тонкі сіті... 2. Я честь віддам титану Прометею що не творив людей своїх рабами що просвіщав не словом, а вогнем, боровся не в покорі, а завзято... 3. Люблю старого. Та ж якби не він давно б уже не стало цього дуба що стільки бачив наших рад, і танців, і лісових великих таємниць. 4. От ліпше хмизу пошукай по лісі та розпали вогонь, – хоть обсушишся бо як його таким іти додому? 5. А я з калини цвіту наламаю. Вона не спить бо соловейко будить. 6. Спитай березу чи кається вона за тії ночі коли весняний вітер розплітав їй довгу косу? 7. А тільки ти жебрацькі шмати скинути не хочеш бо ти забула що ніяка туга краси перемагати не повинна (З тв. Лесі Українки).

Завдання 12. До поданого дієслова додайте підрядні частини, поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

	Хто (що, кого, чого, чому)...
	де...
	коли (відколи, доки)...
	як...
	Чому...
	куди...
Довідайся	з ким...
	до кого...
	для чого...
	яким (котрим)...
	який (яка, яке)...

скільки...
чи...

Завдання 13. Прості речення перебудуйте у складнопідрядні, поставте розділові знаки; простежте, чи не змінився зміст речень.

1. Пишна Шевченкова пісня вилинула з розкішного краю, убраного в чудові старі садки (І. Нечуй-Левицький). 2. В імлистій долині, осяяній срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці (М. Коцюбинський). 3. Віти, притрушені снігом, зливались над головами в сіру оксамитову сталь (М. Стельмах). 4. Не знайшовши броду, не лізь у воду (Нар. творч.). 5. Як можна відшукати якесь невеличке болото, заховане в тайгових хащах, лише один раз побувши біля нього (О. Донченко). 6. З-за Росі тяглися ряди гір, вкритих густим лісом (І. Нечуй-Левицький). 7. Праворуч піднімалася висока гребля, відділена від левади вербами і ровом (М. Стельмах).

Завдання 14. Перекладіть українською мовою, поставте розділові знаки; поясніть їх уживання.

1. Луна посеребренная лучами восходящего солнца была такой ясной точно она вымылась и приготовилась к празднику (В. Арсеньев). 2. Насколько крепишь волю настолько и убудет лени (Пословица). 3. Около деревни протекает река исток которой находится в лесных предгорьях (М. Лермонтов). 4. Дожди идут не от случая к случаю а от зари до зари (М. Пришвин). 5. Светись светись далекая звезда чтоб я в ночи встречал тебя всегда (М. Лермонтов). 6. Воспитывайте в себе идеалы будущего ибо это своего рода солнечные лучи без оживотворяющего действия которых земной шар превратился бы в камень (М. Салтыков-Щедрин). 7. Слышно было как ветер трогал кусты деревьев как неистовало море (В. Арсеньев).

Завдання 15. Розкажіть, вживаючи складнопідрядні речення, про свою улюблену книгу (кінофільм, виставу).

Завдання 16. Запишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Той не артист хто на сцені вмiє грати лише самого себе і хто в усіх п'єсах завжди однаковий у кого завжди одні й ті ж рухи одна й та ж манера й міміка (П. Саксаганський). 2. Та коли грім паде на твій посів і чорний ворог крилами закреше з рядів останніх я рвонуся в перші і горе поділю як хліб і сіль (Б. Олійник). 3. Ми навчилися ловити у проріз повік на півслові

лукавих промовців. Нам однаково важить і що ти розповів і о чім ти грайливо промовчав (Б. Олійник). 4. А тільки при цьому повідай відверто солдате чому ти і досі в руці затискаєш гранату неначе відплату готову щомиті до бою? (Б. Олійник). 5. Коли осінь вмирає на сивому – сизому вітрі ми старієм на рік і немає на долю управи. Та коли полишають нас давні поети повірте що на цілу епоху старіє народ і держава (Б. Олійник). 6. Я тим уже боржник що українець зроду бо доля певне в гуморі була коли у посаг нам давала землю й воду і голубого неба в два крила (Б. Олійник).

Завдання 17. Перепишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Лебединий ключ понад мною як парусами крилами дзвенить (М. Рильський). 2. І комиші над берегом стояли неначе половецькі чорні стріли на тлі черленого щита небес (А. Первوماйський). 3. Жарини багаття з лісів і проваль у далях вечірніх горять мов кришталі (А. Малишко). 4. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути я б з них золоту зробила арфу (Л. Українка). 5. Чути було як гриміли ланцюги якоря як опускали трап і як по ньому задріботіли пасажири (П. Панченко). 6. Коли я дивлюся на хмари ті діти землі і сонця що знявшись високо все вище і вище мандрують блакитним шляхом мені здається що бачу я душу поета (М. Коцюбинський). 7. Жалюгідний той хто схилиючись перед чужим забуває духовні скарби свого народу нехтує рідним словом зневажає або ігнорує вітчизняну історію (З журн.). 8. Людям потрібне лише те слово художника яке чарує яке бентежить яке здатне сколихнути і серце і розум (О. Гончар). 9. Хіба не вірите що скоро день засвітить що сонце наше вже з-за обрію встає що хід його спинить ніщо не зможе в світі і цвіту нашого ніщо вже не уб'є! (О. Гончар). 10. Хто зберіг любов до краю і не зрікся роду той ім'ям не вмере ніколи в спогадах народу (О. Олесь). 11. Я з друзями прийшов у ті місця де ще стоять глибокі озерця що як дівчата заглядають в очі (А. Малишко). 12. Кожен хто відкрив томик “Кобзаря” вживається в єдиний світ його образів сягне в його розпечені надра відчує що книгу цю написала людина яка воістину вистраждала свої відкриття людина яка по крутизнах життя піднеслась до вершин мудрості на верхогір'я людського духу (О. Гончар).

Завдання 18. Контрольно-перевірний диктант.

Пізнай самого себе.

Коли людина знає свої достоїнства і вади, їй легше домогтися успіху в будь-якій роботі, визначити своє місце в колективі, стати кращим.

Спробуй дізнатися, який ти є насправді, без недооцінок і переоцінок, пізнай самого себе. Для цього дотримуйся таких правил.

Завжди думай про те, як ставляться до тебе люди. Якщо ти чимось не сподобався другові, якщо через тебе страждають батьки, рідні, якщо тобою невдоволені вчителі, ти теж повинен бути невдоволений собою. Погано не те, що в твоєму характері є вади, а те, що ти їх не визначаєш, не виправляєш.

Хочеш добре знати себе – спробуй свої сили в різних видах діяльності. Не втрачай можливості навчитися нової корисної справи, берися за будь-яке доручення. І що б ти не робив, пам'ятай: чим різнобічніша діяльність, тим повніше розвиваються обдарування і здібності, тим точніше ти можеш відповісти на запитання: “У чому моє покликання?”

Оцінюй себе за наслідками своєї діяльності. Добрі наслідки свідчать про твої достоїнства. Не звинувачуй інших, якщо у тебе щось не виходить, шукай причину у самому собі!

Правильно сприймай критику. Пам'ятай: ворог твоїх вад – твій кращий друг. Не вір друзям, які завжди хвалять. Май мужність визнати справедливу критику, і ти придбаєш справжніх друзів (З журн.).

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Безсполучниковим називається таке складне речення, частини якого поєднуються за допомогою інтонації і лексичного складу компонентів.

Наприклад: *Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чути людської мови (Т. Шевченко).*

Безсполучникові складні речення за характером смислових зв'язків між їхніми частинами поділяються на:

1) речення з рівноправними, незалежними одна від одної частинами: *Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе (Нар. творч.);*

2) речення із залежними частинами, одна з яких пояснює, доповнює іншу: *Будеш сіяти з сумом – вродить печаль (М. Стельмах).*

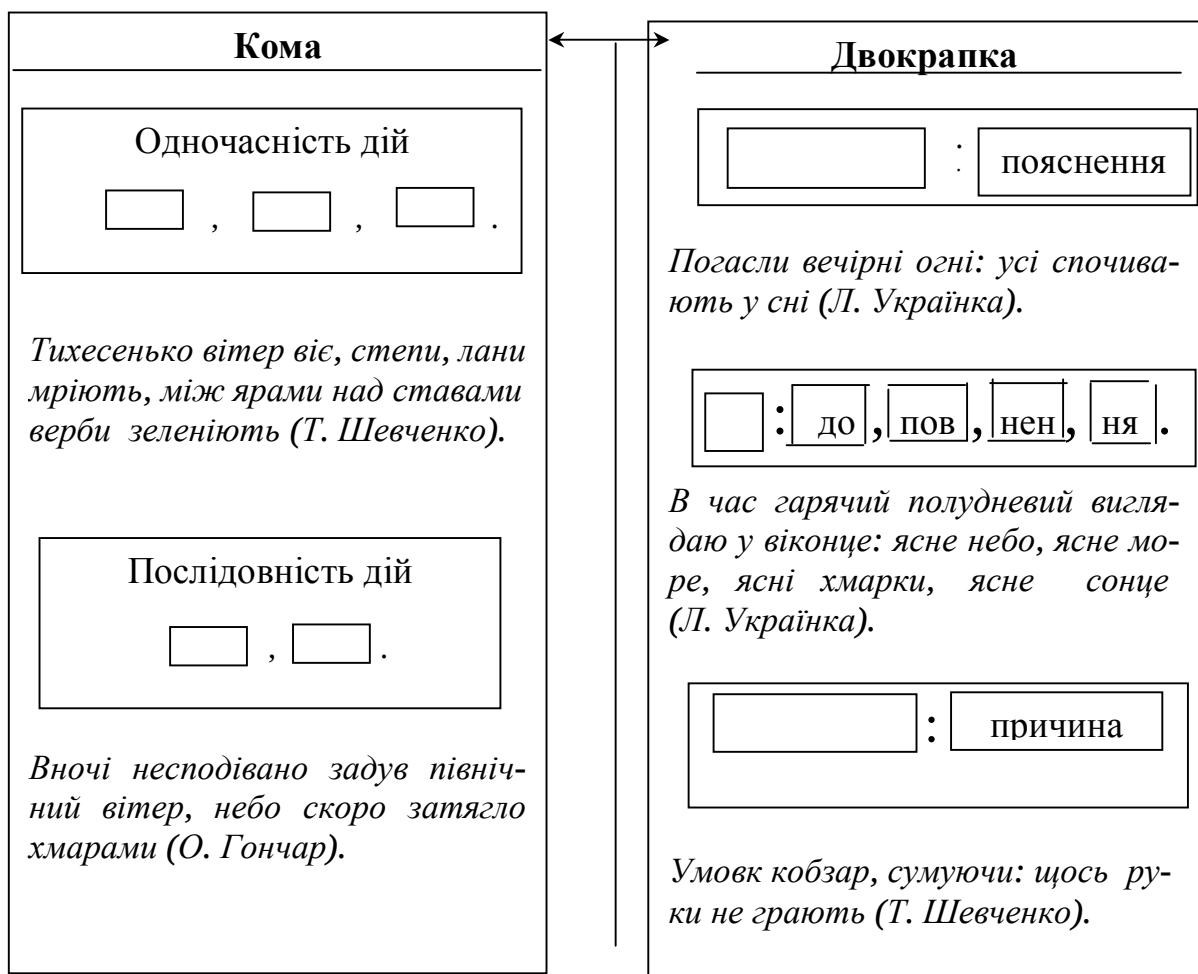
Інтонація у безсполучникових складних реченнях може бути різною. Наприклад: *Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють (Т. Шевченко)* – перелічувальна; *Літо дбає – зима поїдає (Нар. творч.)* – протиставлення; *Бачу здалека: хвиля іскриста грає вільно по синьому морі (Л. Українка)* – попередження (у першій частині) і приєднання, додаткового повідомлення (у другій частині); *У товаристві лад – усяк тому радіє (Л. Глібов)* – умовно-наслідкова та ін.

Смислові зв'язки у безсполучникових складних реченнях, як і в складносурядних, залежать від змісту простих речень – частин складного. Тут можуть бути зв'язки із значенням **одночасності** чи **послідовності** дій:

*Натяглися троси, загули на крані мотори (В. Собко); пояснювальні: Бачу здалеку: хвиля іскриста грає вільно на синьому морі (Л. Українка). Між простими реченнями у безсполучниковому можливі й відношення **причинні**: І слова не можна було зрозуміти: такий зчинився гамір (Л. Мартович); **протиставні**: Не русалонька блукає – то дівчина ходить (Т. Шевченко); **умовні**: Прийде осінь – у засіках буде хліб золотий (О. Десняк); **наслідкові**: В селі моєму топлять: ясні дими стоять (М. Рильський).*

У безсполучникових складних реченнях смислові зв'язки між простими реченнями виражаються не так чітко і ясно, як у сполучникових. Ці зв'язки в усному мовленні виражаються інтонацією, а на письмі – розділовими знаками. Наприклад: *Лягав порошок на шляху; тихо спадала роса; над степом сіялось сіре проміння зір (С. Скляренко).*

Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні

Крапка з комою	
Частина, віддалені за змістом	
	;
<i>Сонце високо підбилося вгору; надворі стало душно (І. Нечуй-Левицький).</i>	
	Швидка зміна подій
<i>Вдарив революціонер – захитався світ (П. Тичина)</i>	
	порівняння
<i>Гляне – холодною водою обіллє (М. Вовчок)</i>	
	Приєднувальне печення
<i>Не вмовкли в лісах солов'ї – то кликала нас Україна в зелені простори свої (Л. Перв.).</i>	

Типи	
Протиставлення, зіставлення	
	– .
<i>Хай лютує, казиться зима – все долають теплі людські руки (В. Сосюра). Гляне – холодною водою обіллє (М. Вовчок).</i>	
Час, умова	
<i>Посієш впору – збереш зерна гору (Нар. творч.).</i>	
причина	наслідок
<i>Продержало з тиждень морозом – земля залякла, як кістка (Панас Мирний).</i>	

Завдання 1. Прочитайте. Вкажіть сполучникові й безсполучникові складні речення. Визначте головні члени речення.

Земля рідна! Мозок мій освітліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.

Я живу тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе перейду,
Під твоїм високочолим небом
Гартував я душу молоду.

В. Симоненко

Завдання 2. Виразно прочитайте подані речення, правильно їх інтонуючи. Запишіть речення в такій послідовності:

- а) речення, частини якого виражають одночасність дій;
- б) речення, частини якого виражають протиставлення;
- в) одна частина вказує на причину дії іншої частини;
- г) друга частина виражає наслідок дії першої частини.

Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате: маєш крила, маєш силу, є коли літати. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє. Я сьогодні забарилась: батько занедужав. Козацтво претється без ваги – і покорились яничари. Зорі сяють; серед неба горить білолиций; верба слуха соловейка, дивиться в криницю. Багатий не знає ні приязні, ні любові – він все те наймає. Плаче козак – шляхи биті заросли тернами. Не сон-трава на могилі вночі процвітає, то дівчина заручена калину саджає (З тв. Т. Шевченка).

Завдання 3. Диктант з коментуванням. З'ясуйте смислові відношення між простими реченнями у безсполучниковому складному реченні.

1. Замовкла розмова зеленого листу в чарах німіє і поле, і місто, землю вже ніч обняла (Н. Кибальчич). 2. По синьому морі несеться байдак, на сонці виблискують весла крутії (О. Коваленко). 3. Квіточки білі, зірвіться з гілок, журиться мила за вами (О. Олесь). 4. Рояль ридав, немов людина, у стогін струни всі злились... Була то пісня лебедина, у звуках сльози полились (М. Чернявський). 5. Люди до неї говорять – не чує, не слухає (Марко Вовчок).

Кома і крапка з комою в безсполучниковому складному реченні

Завдання 4. Прочитайте. Охарактеризуйте будову складних безсполучникових речень. Вкажіть головні члени речення. Встановіть смислові зв'язки між частинами складних речень. Зверніть увагу на розділові знаки.

Уночі палало село, з неба злякано дивився вниз поблідлий місяць. Дерева хитались і, від страху наїживши голі віти, ніби силкувалися втекти; вітер гасав над полум'ям, зривав його головні, шпурляв ними у сусідні хати, розкидав і лютував свавільно і безпорадно. Полум'я ж росло, вітер грався ним, місяць з жахом тікав серед хмар (За В. Винниченком).

Завдання 5. Перепишіть, розставляючи розділові знаки в простих і складних реченнях, обґрунтуйте їх вживання.

1. По діброві вітер виє гуляє по полю край дороги гне тополлю до самого долу. Із-за гаю сонце сходить за гай і заходить по долині увечері козак смутний ходить. Кричать сови спить діброва зіроньки сяють (Т. Шевченко). 2. Росла в саду конвалія під дубом високим захищалась від негоди під віттям широким. Лаври стоять зачаровані жоден листок не перелетить (Л. Українка). 3. Горить жоржини цвіт прощальною красою над садом золотим курличуть журавлі (В. Сосюра). 4. Жінки співали на дале- кім полі пливли в блакитних небесах пісні (Д. Павличко). 5. На білу гречку впали роси веселі бджоли одгули замовкло поле стоголосе в обіймах золо- тої мли. Тихо туман розіслався землю всю криє промінь золотистий схова- вся (М. Рильський).

Завдання 6. Перепишіть. Поясніть вживання коми або крапки з ко- мою в безсполучникових складних реченнях.

1. Уже скотилось із неба сонце, заглянув місяць у моє віконце (Л. Українка). 2. У долині село лежить, понад селом туман дрижить (І. Франко). 3. Закувала та сива зозуля вранці-рано на зорі; ой заплакали хлопці-молодці, гей, гей, та на чужині в неволі, в тюрмі (П. Ніщинський). 4. Розтьохкався соловейко на калиноньці, щось не спиться серед ночі сиро- тиненьці (П. Грабовський). 5. Гуде вітер вельми в полі, реве, ліс ламає; плаче козак молоденький, долю проклинає (В. Забіла). 6. Човен хитається серед води, плеще о хвилі весло, в місячнім сяйві біліють сади, здалека ви- дно село (Нар. творч).

Завдання 7. Пояснювальний диктант.

Бралось далеко за північ. Позасинали люди по своїх теплих захистах; спить-дрімає земля під глибоким снігом; знемігся вітер, утомився, затих; не сплять тільки зорі в далекому небі (Панас Мирний).

Місяць-князь високо стоїть на ясній оболоні й блідне перед наступаю- чим ранком; східний край неба вже побілів і зайнявся рожевим серпанти- ном; з сизої мли виринають непевними очеретами безлисті дерева (М. Старицький).

Лівий берег Дніпра, рівний, плисковатий, зарослий густими лозами, яскраво зеленів; далі синіли густі бори, неначе море. Широко розкинулось село Вільшаниця, недалеко од Росі, по зелених горбах та долинах; серед села в долині лиснів довгий ставок. Коло самої греблі проти млина стояла стара дубова церква. Проти неї через дорогу була оселя вільшаницького священика; за старим домом зеленів старий садок. У неділю опівдні насу-

нулися чорні хмари, вдарив грім, заблискала блискавка, пішов чималий густий літній дощ (З тв. І. Нечуя-Левицького).

Двокрапка в безсполучниковому складному реченні

Завдання 8. Прочитайте. Поясніть вживання двокопки в без - сполучникових складних реченнях.

1. Довго, довго Україна сліпа й глуха буде: засліпили, заглушили лукаві люди (П. Куліш). 2. Я знаю: того місця не візьме ворог (І. Нечуй Левицький). 3. Не змогли нас супостати взяти в кайдани свої: ми бороним наші хати, наші тихії гаї (В. Самійленко). 4. Добре послужила нам старая сила: утікала від нас шляхта, штани погубила (П. Куліш). 5. Ой з-за Бугу хмара наступає: пан Хмельницький Кривоноса в похід виряджає: “Іди, іди, Кривоносе, тою стороною, а я піду понадгір’ю слідом за тобою” (Нар. творч.).

Завдання 9. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Декотрі кажуть людина це жмуток м’язів... Але чи то все? Чи не краще б сказати людина жмуток м’язів піввідра крові та безмір душі (За О. Гончаром). 2. Налитий колосок то кров моя і піт. Я знав йому ціну змарнілому з лиця мені доводилось просити шматок хлібця (Г. Кривда). 3. Поглянь на камінь він мовчить мовчанням мудрості і віри (Є. Маланюк). 4. Ніде ні гуку все кругом послуло (В. Самійленко). 5. Чекає поле орача віддаючи свій труд широкій ниві! (Л. М’яснісівський).

Завдання 10. Диктант з коментуванням.

1. Уподобнійся пальмі: з міцно стиснутим скелею корінням вона прекрасно здійсмається догори. 2. Скільки зла таїться всередині за гарною подобою: гадина ховається в траві. 3. Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо, о книги! (Г. Сковорода). 4. Кожен розумний по-своєму: один спершу, а другий потім. 5. Неук має велику перевагу перед освіченою людиною: він завжди задоволений собою (Нар. творч.).

Завдання 11. Прочитайте складні безсполучникові речення, визначте в кожному з них смислові зв’язки між неоднорідними частинами і поясніть розділові знаки. Охарактеризуйте інтонацію.

Чому ж стоїш без руху ти,

Коли весь світ співає?
Налагодь струни золотії:
Бенкет весна справляє.

О. Олесь

Притаїлось все, пополохалось
Перед з'явленням тучі грізної:
Вітерець ущух – ані подиху,
Змовк веселий гай – ані шелесту,
Знишкли пташки – щебетушечки.

М. Старицький

Враз сталося щось незвичайне: тихе повітря стрепенулось, скрутнулось вбік, знялось над землею (М. Коцюбинський). Я тягнувся до гори і сам собі вірю: знову над нашою хатою пролітають лебеді (М. Стельмах). Віз наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками (О. Довженко). Воли ревуть, води не п'ють: в Крим доріженьку чують (Чумацька пісня).

Завдання 12. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Зіставте і вмотивуйте вживання двокрапки в простих і складних реченнях.

1. Обізвалася трава голосами тисяч своїх жильців коників, метеликів, жучків (Панас Мирний). 2. Глянь у поле по коліна досягла трава (Я. Щоголів). 3. Чарує все мене і листя шум, і неба синь безкрая, і сльози рос на ніжних пелюстках квіток. Усе чарує зір кругом роса, і луг, і води (В. Сосюра). 4. Здається, чую лопають каштани, жовто-зелену викидають брость (В. Стус). 5. Старі люди кажуть два хитрих мудрого не переважають (Л. Глібов). 6. Мені здається твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 7. Переконатися пора зробиш зло – не жди добра (Д. Білоус). 8. Невідкрилась істина печальна життя зникає, як ріка Почайна (Л. Костенко).

Тире в безполучниковому складному реченні

Завдання 13. Виразно прочитайте. Визначте смислові відношення між складовими частинами в безполучникових складних реченнях. Поясніть вживання тире.

1. Вдаримо гучними дзвонами – всесвіт обійде луна (В. Чумак). 2. Немов ласкаві вересневі феї спинили час – і всесвіт не тече (Є. Плужник). 3. Прийшла любов непрохана й неждана – ну як мені за нею не піти? (В. Симоненко). 4. А дні стоять – не хочеться тужити

(Л. Костенко). 5. А ось поруч – усміх, ласка, мати і садок вишневий коло хати (Є. Маланюк).

Завдання 14. Наведені речення перероблено із безсполучникових. Відновіть первісний вигляд цих прислів'їв, відкинувши сполучники. Між частинами складних безсполучникових речень поставте потрібні розділові знаки.

Коли здобудеш освіту, то побачиш більше світу. Мир у світі таки буде, бо його хочуть усі люди. Дерево міцне корінням, а люди трудовим горінням. Якщо хочеш їсти калач, то не сиди на печі. Коли досягне яблучко, то само впаде. Більше діла, менше слів. Слово не горобець, бо коли вилетить, то не зловиш. Брехня мов куля зі снігу, бо що далі котиться, то більша стає.

Завдання 15. Запишіть спочатку прості речення, потім – складні. Зіставте і поясніть вживання тире в простих реченнях.

1. Степ квітчастий – то мій батько, пісня вільная моя – найулюблене дитятко (Г. Чупринка). 2. Радіймо всі – весна прийшла! (М. Вороний). 3. Прийшла весна – стоять садки зелені та рясні (Г. Комарівна). 4. Купка синіх квіток – як гнізда аметистів на сірій скелі (М. Коцюбинський). 5. Над урвищем – могутній ліс. І манить стежка ним кудись. Деся журавель скрипів, схилявся – чабан отару напував (М. Філлянський). 6. У лісах стояв скляний дзвін – то на стовбурах лопалася льодяна кориця (Г. Тютюнник). 7. На річці, в лісі, на полі – усюди німо, тихо (Панас Мирний). 8. Над нами падало й падало листя – золоті сльози осіннього лісу (М. Стельмах). 9. А встане день – осінній дощ заплаче над хвилями земної суєти (Є. Маланюк). 10. А осінь – це ж не смерть, це тільки відпочинок (Д. Фальківський). 11. Життя – яка то гарна річ! Життя прекрасна таємниця, втіх, чистих радощів криниця (А. Казка).

Завдання 16. Замініть (усно) безсполучникові речення синонімічними сполучниками. Чим вони відрізняються?

Ластівки низько літають – дощ обіцяють. Любиш кататися – люби й саночки возить. Раніше встанеш – більше діла зробиш (Нар. творч.) Стихла пісня – тихо стало над степом (М. Стельмах). Подивлюся на нивочку – пшеничка не жнеться, подивлюся на нелюба – серце моє рветься (Нар. творч.). Минув і рік, минув і другий – козака немає; сохне вона, як квіточка, – ніхто не питає (Т. Шевченко). Глянеш у небо – небо із сонцем твоє! (О. Гончар).

Завдання 17. Розгорніть подані речення у безсполучникові складні так, щоб у них можна було вжити вказані в дужках розділові знаки.

Одшумів теплий дощ (,) ... (,) ... (,) З неба, як розтоплене золото, ллється на землю світ сонця (;) ... (;) Грім гримить (–) Пройшла гроза (–) Місто жило звичайним життям (:)... . Андрій прийшов зі школи сумний (:)... .

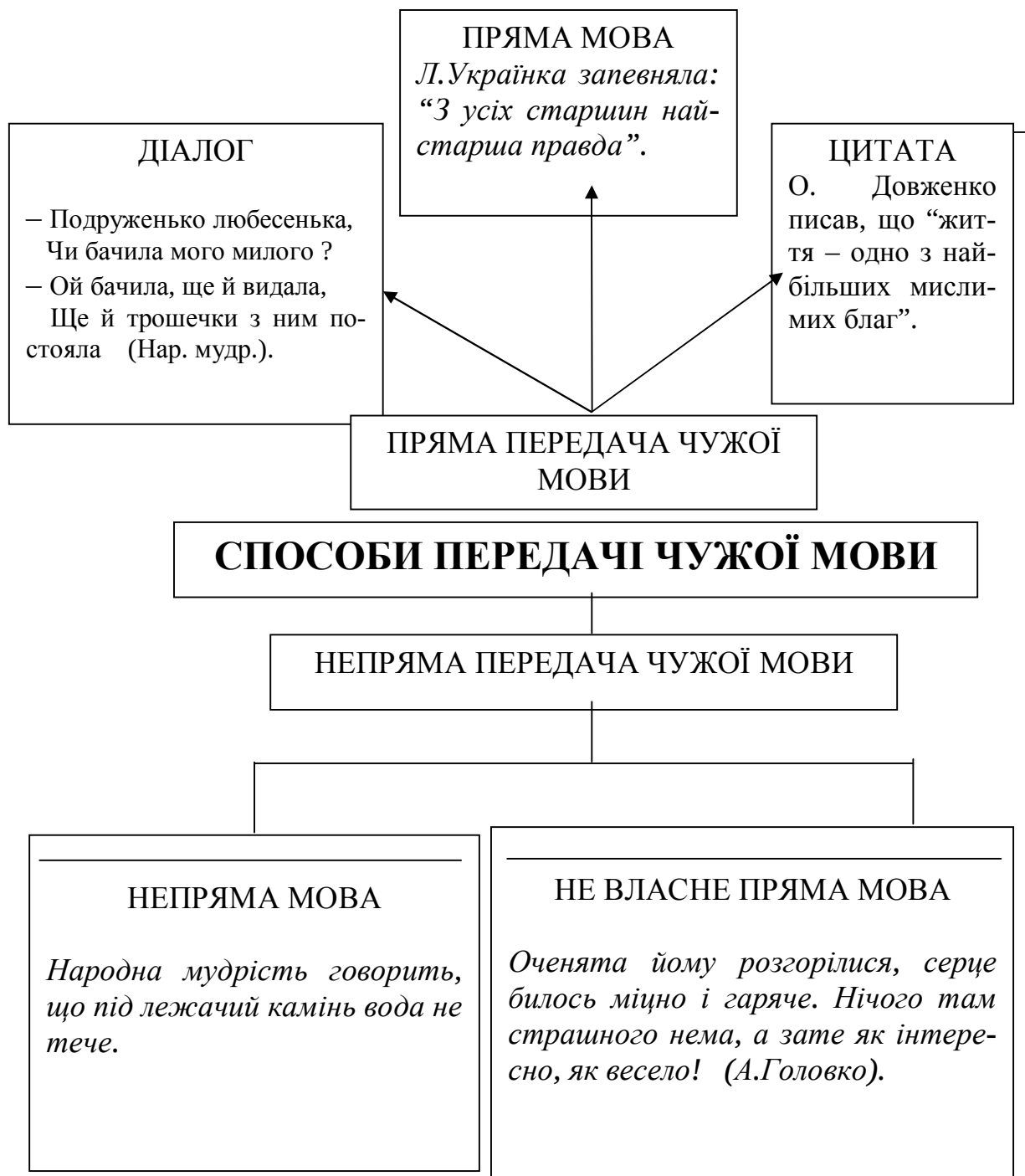
Завдання 18. Запишіть під диктування. Написане уважно звірте з надрукованим. Якщо трапляються помилки на вживання розділових знаків між частинами складного речення, повторіть правила.

1. Книги – морська глибина і хто в них пірне аж до дна, той, хоча і труда мав досить, дивні перли виносить (І. Франко). 2. Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля (М. Рильський). 3. Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (Л. Костенко). 4. Відчувай у думці кожен порух, тонко розумій усе навкруг: той хто лає, не завжди твій ворог, той, хто хвалить не завжди твій друг (Д. Білоус). 5. З добрим поживеш – добро переймеш, а з лихим зійдеши – того й наберешся (Нар. творч). 6. За вікном квітне, наче соняшник, місяць, і сипле він у мою кімнату жовте сяйво (В. Шевчук). 7. Я лину в пісні до висот і, як в дитинства дні минуле, шумить мій содовий завод (В. Сосюра). 8. Відгрімало, грозою відблискало, розлилося в гаряче проміння – і над сивими обелісками молоде піднялось покоління (А. Малишко). 9. Тільки невсипуще море бухає десь здалеку та зорі тремтять в нічній прохолоді (М. Коцюбинський).

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ.

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

У процесі спілкування часто виникає потреба передати чийось мову. При цьому в один випадках важливо передати не лише зміст, а й саму форму чужої мови, а в інших – тільки зміст. Відповідно до цього виробились такі основні форми передачі чужої мови:

Пряма мова – це чиясь мова, передана з точним збереженням змісту і форми висловлювання, а **непряма** – чужа мова, яка передається довільно.

Порівняйте:

Пряма мова	Непряма мова
Мудре народне прислів'я говорить: “Гірка правда очі коле, однак очищає душу”.	Мудре народне прислів'я говорить, що гірка правда очі коле, однак очищає душу.

Речення з прямою мовою складається з двох частин – авторських слів (А) та прямої мови (П).

Розділові знаки при прямій мові

1. Пряма мова береться з обох боків у лапки. Причому в лапки беруться також знаки питання, знаки оклику і три крапки. Крапка і кома виносяться за лапки. Проте, якщо є вже знак питання, знак оклику чи три крапки, то ні крапка, ні кома після них не ставляться. Наприклад: *“Мамо, – питаю, – то льони цвітуть?”* А мати сміються: *“То, – кажуть, – Дніпро.”* – *“А чого він такий синій?”* – *“Від неба”, – кажуть* (О. Гончар *“Прапороносці”*).

2. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка, а якщо в середині або після неї, то виділяються комою й тире і пишуться з малої букви. Наприклад: 1. *А слова Ушинського вималював на титулці червоним олівцем: “Якщо ви вдало виберете працю і вложите в неї всю свою душу, то щастя саме знайде вас”.* 2. *“Наші діти, – вчив Макаренко, – це майбутні творці історії...”* 3. *“Три біди є в людини – смерть, старість і погані діти”, – говорить українська мудрість.* 4. *Його непокоїло, коли діти на питання: “Яким ти хочеш вирости?” – відповідали: “Сміливим, хоробрим, дужим”, – але майже ніхто не говорив: “Чесним і добрим”* (І. Цюпа *“Добротворець”*).

3. Якщо слова автора розривають пряму мову на межі двох речень, то після слів автора замість коми ставиться крапка. Наприклад: 1. *“Так, бачу, ти усім тут надоїв, – Кім Вовкові сказав. – Чого ж ти, братику, сюди і забігав?”* 2. *“Так себто я брешу? – тут Вовк йому (Ягнятi) гукнув. – Ти бач! Ще і базікать стало...”* 3. *“Помилуйте! йому Ягнятко каже. – На світі я ще й году не прожив”* (З тв. Л. Глібова).

Іноді виникає потреба в **заміні прямої мови на непряму**, тому необхідно враховувати деякі правила такої заміни.

1. Слова автора завжди роблять головним реченням, а пряму мову – підрядним, при цьому в непрякій мові змінюють особу займенників і дієслів відповідно до особи, від імені якої тепер передається чужа мова:

“Мої друзі – вбогі бідолахи”, – говорить Кармель (М. Вовчок).

“Яка **ти** розкішна, земле, – думала Маланка. – Весело засівати **тебе** хлібом...”

(М. Коцюбинський).

Кармель говорить, що його друзі – вбогі бідолахи.

Маланка думала про те, яка **земля** розкішна і що весело засівати **її** хлібом...

2. Якщо пряма мова являє собою розповідне речення, то вона передається підрядною частиною із сполучником **що** у складнопідрядному реченні:

“Оцінювати чиєсь життя – це, мабуть, найпростіше”, – сказала Лукія... (О. Гончар).

Лукія сказала, що оцінювати чиєсь життя – це, мабуть, найпростіше.

3. Якщо пряма мова є спонукальним реченням, то вона разом із словами автора замінюється складнопідрядним реченням із частиною, приєднаною сполучником **щоб**, або простим реченням:

“Татку, поведи мене вище, на перевал,” – не раз уже просила Натела (О. Гончар).

Натела не раз просила батька, щоб повів її вище, на перевал.

Або: Натела не раз уже просила батька повести її вище, на перевал.

4. Якщо пряма мова являє собою питальне речення, то питальні слова **хто**, **де**, **куди** та ін., а також питальна частка **чи** стають сполучними засобами у складнопідрядному реченні:

“Чому не починають мітингу?” – запитав хтось (О. Бойченко).

Хтось запитав, чому не починають мітингу.

“Ти звідки?” – запитав Черниш Козакова (О. Гончар).

Черниш запитав Козакова, звідки той.

5. При заміні прямої мови на непряму вставні слова, вигуки, підсилювальні частки опускаються; звертання або опускаються, або стають членами речення:

“І все ж ваші літаки красивіші”, – каже Таня до брата, мовби втішаючи його (О. Гончар).

Таня каже до брата, мовби втішаючи його, що їхні літаки красивіші.

Старший лейтенант питається, чи

“Не холодно, Блаженко?” – питаєть- Блаженкові не холодно.
ся старий лейтенант (О. Гончар).

Зверніть увагу!

В художній літературі часто використовується особлива форма передачі чужої мови – **невласне пряма мова**. “Словник літературознавчих термінів” дає їй таке означення: “Невласне пряма мова – вплетення мови персонажа або персонажів (прямої мови) в авторську мову. При цьому граматичні й стилістичні особливості прямої мови зберігаються, але вона подається немовби від автора, спеціально розділовими знаками не виділена”.

Невласне пряма мова дає змогу авторові економно, глибоко і правдиво розкрити внутрішній світ персонажів – виразити їхнє внутрішнє мовлення, передати почуття, прагнення. Наприклад: *Навіть старі хвалили Гуцу. Вони ходили розпитатись у нього, чи скоро буде нарізка (землі). Він, певно, знає. Марко сміявся. Ніхто з доброї волі землі не дасть. Як! Не будуть землю ділити? Що ж тоді буде? Що їй робить? (М. Коцюбинський).*

Іноді невласне пряма мова чергується з прямою. Наприклад: *Мати звела погляд на сина. Що з ним? Хіба хоч раз вона образила його чи сказала йому неправду? Ні, не було такого. “Ти, сину, не поспішай з висновками, – проказала й додала тихіше: – А я докладу зусиль, аби ти зрозумів усе до кінця”.*

Завдання 1. Виразно прочитайте текст. Вкажіть пряму мову та мову автора. Чи можна погодитися з висловом: “Пряма мова – це своєрідна безсполучникова структура, яка складається з двох частин – авторських слів і прямої мови”? Що називається прямою мовою?

Згадаймо давній переказ про двох будівників. Одного чоловіка з тачкою, наповненою камінням, запитали: “Що ти робиш?” “Та от звеліли возити каміння, я й вожу!” – відповів він. “А що ти робиш?” – запитали другого з такою самою тачкою. “Я будую, – відказав він. – Будую собор Святого Петра!”

Собор Святого Петра в Римі стоїть завдяки тому – другому. Всі великі собори минулого – це передусім пам’ятки високого духу. Всі великі творіння Данте, Рафаеля, Сервантеса, Шевченка – це теж творіння не пера і пензля, а творіння духу (Є. Сверстюк).

Завдання 2. Запишіть речення. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Похитали головами сивими старії: “Ой слухайте та навчайтесь, діти молодії! Так нам прадіди мовляли, од пращурів чувши...” (П. Куліш). 2. “Христос воскрес – воскресне й Україна”, – ось заповіт, що йде од рода в рід (Р. Купчинський). 3. “Україна воскресне, воскресне, кажу тобі! – скрикнув Залізняк, підводячись з місця. – Душа бентежиться, й скорбота мене гризе, а наша кривда затуманює розум! Хіба можна сидіти спокійно в курені, склавши руки?” (За М. Старицьким).

Завдання 3. Перепишіть, ставлячи розділові знаки при прямій мові.

1. Глянув плугар на поля й зрадів тільки б Господь мені хліб позернив! (Б. Грінченко). 2. Ось вітер вилетів весняний та верховіттям ворухнувся, як я довго був приспаний! незадоволено гукнув (А. Казка). 3. Ти поглянь мені сказала мати розцвіла ромашка біля хати (Г. Кривда). 4. Я ранок стрічаю, мов друга йди, світлий! (П. Тичина).

Завдання 4. Складіть або випишіть з художніх творів десять речень з прямою мовою і словами автора, які б стояли перед прямою мовою або після неї. Для слів автора використовуйте такі дієслова (на вибір): *сказати, відповісти, запитати, подумати, заперечити, запропонувати, заявити, доповісти; відзначити, зауважити, додати, пояснити, вигукнути, звернутися, скаржитися, запросити, підтвердити, міркувати*. Поясніть розділові знаки при прямій мові.

Завдання 5. 1. Прочитайте речення; поясніть вживання розділових знаків.

І напівжартома (співачка) додає: “Коли я чую комплімент: “Співає, як пташка”, – я думаю: “Як важко живеться пташкам” (З газ.).

2) Прочитайте. Скажіть, чим відрізняються подані речення.

1. Командир наказав усім встати. 2. Командир наказав: “Усім встати!”

3) Поясніть, чому у поданих нижче реченнях перед словами автора відсутнє тире:

1. “Що болить?” мене питали,
Але я не признавалась, –
Я була малою горда –
Щоб не плакати, я сміялась (Л. Українка).
2. “Чого зажурився, мій любий козак?”
Питає дівчина вродлива (Л. Українка).

Завдання 6. Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки при прямій мові.

1. Все, все ми віддаємо тобі, Батьківщино, промовив він раптом якимось дивним голосом ні до кого все! Навіть наші серця (О. Гончар). 2. Життя в неволі нічого не варте відказав Максим краще смерть! (І. Франко). 3. Роби добро мені казала мати і чисту совість не віддай за шмати! (Д. Павличко). 4. Ніщо так не красить людину, як натхнення подумала Ярослава (О. Гончар). 5. Пам'ятаю, казала моя мати цей світ як маків цвіт. Зранку цвіте, до вечора опаде! (О. Довженко). 6. Я подумав тоді тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя (Г. Тютюнник). 7. Чому звеліти власним почуттям лишіться! не дозволено людині? (М. Рильський). 8. Яке то щастя дано людині заговорив знову Блаженко, заворожений картиною неосяжного світлого простору Отакий світ!.. Скільки би вистачило!.. А що з того?.. Не вміє вона його спожити! (О. Гончар).

Завдання 7. Пояснювальний диктант.

“Вузька, важкая до добра дорога”, – це сказано десь у Письмі Святому (І. Франко). Тоді Ісус сказав до свого учня: “Вклади свій меч назад до піхви: всі що за меч беруться, від меча загинуть”. Дванадцять учнів Ісус вислав і наказав їм: “Входячи в дім, вітайте його, кажучи: “Мир дому цьому!” І як той дім достойний, нехай ваш мир зійде на нього, а як недостойний, нехай ваш мир до вас повернеться” (З Біблії). Не продається справжня ліра, повна гніву, повна сліз! “Не твори собі кумира!” – мій улюблений дівіз (Г. Чупринка).

Завдання 8. Прочитайте текст, знайдіть у ньому пряму й непряму мову, встановіть між ними відмінність.

Я сказала йому, що прийду,
та вночі заблудила в саду, –
і ніде я його не знайшла,
бо акація рясно цвіла.

А коли опадали сади,
я сказала йому: “Підожди...
підожди до весни, до тепла”.
Він промовив: “Здорова була”.

Як пішов, так і досі нема.
Вже давно відшуміла зима.
Ой навіщо ж собі на біду
Заблудила я в тому саду?

П. Воронько.

Завдання 9. Перепишіть, ставлячи пропущені розділові знаки. Вкажіть речення з непрямою мовою.

1. Скажи мені правду, мій добрий козаче, що діяти серцю, коли заболить? (О. Афанасьєв-Чужбинський). 2. Приходить час, приходить час, сказати мусить кожен з нас, чи він народу вірний син, чи тільки раб похилий він. Чи раб похилий, чи боєць, хай кожен скаже навропростець! (Б. Грінченко). 3. Приказують, що хто мовчить, той двох навчить (Л. Боровиковський). 4. Вже загомоніли по всім городочку, що дівчина козакові вишила сорочку. 5. Всім казав я, милий брате, що то скрипка грає, а то моя моя чорнобрива у саду співає. 6. Чи ж я вчора не казала кобому Василю, щоб купив мені коралі на біленьку шию. 7. Серед села липа, барвінком обвита, кажуть люди, Йванку, що я буду бита. 8. Кажіть, мамо, татусеві, щоб мене женили. Я би сказав, та боюся, щоб мене не били (Нар. творч.).

Завдання 10. Продовжіть народні прислів'я. Вкажіть пряму й непряму мову, поясніть розділові знаки.

Хвалилась калина, що Хрін каже: ... , а м'ясо каже: Сам лежить в калюжі, а кричить: Казав пан: ... , та слово його тепле. Хвалилася вівця, що

Завдання 11. Замініть речення з прямою мовою реченнями з непрямою мовою і запишіть їх, пояснивши розділові знаки.

1. І тихо-тихенько я промовила: “Сон літньої ночі! Мені тебе жаль!” (Л. Українка). 2. Гримить мені пам'ять у серці, як ртуть: “Ти владен простити, але – не забудь” (Б. Олійник). 3. “Щоб судити про людину, – говорив О. Бальзак, – принаймні треба увійти в таїну її думок, її нещастя, її хвилювань”. 4. “Людяність, краса, народ, Україна – це улюблені теми розмов Кочубинського, вони завжди були з ним, як його серце, мозок і славні ласкаві очі”, – писав М. Горький. 5. М. Рильський писав: “Леся Українка справжніх друзів знайшла в особі Івана Франка, з яким інколи заходила, однак, у гострі суперечки, хоч ніколи не втрачала пошани до геніального свого старшого товариша, та в особі Ольги Кобилянської, тонкої і глибокої письменниці”.

Завдання 12. Прочитайте речення, поясніть вживання розділових знаків. Чим подібні такі безсполучникові конструкції до речень з прямою мовою.

1. Й зі смутком згадаю я вас над землею: які ви без краю раби всі душею! (П. Тичина). 2. Не зітхай, працєю і одно пам'ятай: тільки праця одна захистить рідний край (Т. Романченко). 3. Нехай не виє самотина, як гор-

ний пес за ворітьми! Скажи крізь муку: я людина! Зрадій крізь горе: я з людьми! (М. Рильський).

Завдання 13. Запишіть речення. Укажіть, які з них виражають думки автора тексту, а також речення, які передають думки змальовуваного автором персонажа. Чому, на ваш погляд, одні з них виділені, як пряма мова, а інші не виділені?

Він заговк і схилив голову. А очі вронив на ноги дівчатам, порепані й червоні. І було – думка проповзла: “Може і вона десь отак боса на морозі?” А потім і батьки згадалися. Як це бути без коняки? Мабуть батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася. Без тягла ж – як без рук. А земля далеко, за десять верст (А. Головка).

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ.

ДІАЛОГ. ЦИТАТИ

Одним із різновидів прямої мови є діалог.

Діалог - це дослівно відтворена розмова двох або кількох осіб, яка може супроводжуватися словами автора, якщо не зрозуміло, кому належить пряма мова. Речення, які промовляються учасниками діалогу, називаються **репліками**, а слова автора (переважно в драматургії) – **рема-**
рками.

Якщо репліка діалогу записується одна за одною в рядок, то кожна репліка береться в лапки, а між репліками ставиться тире.

Якщо кожна репліка починається з нового рядка, то лапки не застосовуються, а перед реплікою ставиться тире.

Всі інші розділові знаки ставляться, як при прямій мові.

Наприклад: *"Грицьку, що ти робив ?" - "Нічого" - "А ти, Михайле?" - "Та я був коло нього".*

- Грицьку, що ти робив?

- Нічого.

- А ти Михайле?

- Та я був коло нього

Народна мудрість.

Завдання 1. Прочитайте за особами, правильно інтонуючи речення. Поясніть вживання розділових знаків у діалозі.

- Королівно, ясна панно,
ви себе згубили !
Що з'єднало вас зо мною,
вбогим лицарем без спадку ?
- Мій лицарю, любий пане,
се мені гірка образа, -
я ж не звикла продавати
свого серця за червінці!
- Королівно, ясна панно,
стану вашому належить
багряниця і корона,
а не ся буденна одіж.
- Мій лицарю, любий пане,
та невже я вам миліша
в багряниці та короні,
ніж у простих, темних шатах?
- Королівно, ясна панно,
я зовсім безславний лицар,
бо від зрадницької зброї
умираю вдома, в ліжку.
- Мій лицарю, любий пане,
хай впаде на зраду ганьба,
слави ж маєте доволі:
ви обранець королівни.
- Королівно, ясна панно,
чує серце, що загину, -
хто ж вас буде боронити
від неслави, поговору?
- Мій лицарю, любий пане,
не боюсь я поговору, -
все чиню по власній волі,
бо на те я королівна.
- Королівна, ясна панно,
тяжко буде вам дивитись,
як мене ховати будуть
простим звичаєм, непришно.
- Ой лицарю, любий пане.
Не вражайте мого серця!
Що мені по всіх пишнотах,
якби мала всіх ховати?
- Королівно, ясна панно,
заклинаю вас коханням,
майте гідність і в жалобі,

як належить королівні.
— Мій лицарю, любий пане,
нащо сі страшні закляття?
Се ж найгірше в світі лихо -
непрозора, горда туга...

Л. Українка

Завдання 2. Прочитайте, записуючи кожную репліку з нового рядка. Поясніть вживання розділових знаків при прямій мові та діалозі.

Одного разу у знаменитого італійського композитора Россіні запитали, чи є в нього друзі, а якщо є, то хто. "Звичайно, — відповів він. — Мільярдери Ротшільд і Морган" "Ви їх обрали, щоб мати змогу позичати гроші?" "Зовсім навпаки, — засміявся Россіні. — Я їх обрав тому, що вони в мене не позичають."

Завдання 3. Прочитайте і визначте основну думку вірша. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки і поясніть їх.

Гей спинися, вітре буйний !
Не лети — постій !
Як угледиш мою милу,
уклонися їй.
Вітер згорда Хто ти будеш ?
Хто я? Я козак —
з вільним духом, з ніжним серцем,
з іскрами в очах.
Стиснув руку мою вітер,
радо привітавсь,
бо угледіть в людях брата
він не сподівався.

О. Олесь

Завдання 4. Пригадайте створені у формі діалогу народні пісні (уривки пісень). Запишіть текст однієї з них. Поясніть розділові знаки.

Завдання 5. Запишіть текст, поділивши його на речення, у формі діалогу.

Смачна каша а ти їв ні а почім знаєш що смачна чув як говорили. Хочу пирогів а нема то ти на печі бери їж не хочу я думав що нема.

Так просили так не пускали а куди просили з хати а куди не пускали в хату.

Завдання 6. Диктант з коментуванням.

1. Сулейман поцілував згорток. Узяв із собою Ібрагіма і Ферхада-пашу. Коней міняли через кожних три години. Ферхад-паша насміхався з Ібрагіма: "Розсиплешся !" - "До твого похорону доживу !" – "Подумай, кому це кажеш ? " – "А я вже подумав". Сулейман не розбороняв двох улюбленців (П. Загребельний).

2.

- Ага, веселі, - підхопив Семен, дивлячись на прибулу дівчину.
- Так у нас же всі такі ! Бо осьдечки ж недалеко народився Гоголь.
- І ви йому, звичайно, родич,- засміялася Оксана - Поздоровляю!
- Чого не знаю, того не знаю, - чухнув хлопець свою потилицю.
- Так ви той... до голови колективного господарства? Ми вже акціонерне товариство. До нього?
- До нього.
- Комісія?
- Ні.
- Ревізія?
- Ні.
- А я здогадався! Доброго ранку - ви поетеса.
- Та не поетеса, я – агроном, - пояснила Оксана.
- Агроном? О! Надовго до нас?
- Назавжди.
- Назавжди? А у нас же ... агрономи довго не затримуються... Один недавно приїхав і... поїхав. Чули?

Г. Кисіль.

Завдання 7. Доберіть із свого улюбленого оповідання (роману, поеми) діалог і спишіть його, записуючи репліки в продовження рядка. Поясніть розділові знаки.

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки.

У цитаті не можна нічого змінювати (навіть розділових знаків). Якщо цитата наводилася повністю, то пропуски в ній позначаються трьома крапками, наприклад: *Максим Рильський, стверджуючи, що ніякій силі не здолати нашу землю, яку "освятив Тарас своїми муками – ділами ... окрилив Тарас гromозвучними словами"*; *запитує: "Хіба умерти можна їй... коли живе вона в міцній сім'ї, великій, вольній, новій ?"*

Цитування буває кількох видів:

1. Цитата може наводитися у вигляді прямої мови із словами автора. Тоді розділові знаки при ній ставляться так само, як і при прямій мові. Наприклад: 1. *Говорячи про покликання людини на землі, М. Рильський проголошує: "Яке глибоке щастя - жить, быть гідним імені людини, народу й людськості служить!"* 2. *"Треба любити те, що ми робимо, і тоді праця, навіть найзвичайніша, підноситься до творчості," - вчив М. Горький.* 3. *"Лише праця, - підкреслював І. Франко, - світ таким, як є, зробила".*

2. Цитата може доповнювати авторське речення, бути його складовою частиною. Тоді до неї ставляться такі самі вимоги, як і до непрямої мови. Цитата береться в лапки і починається з малої букви. Наприклад: 1. *Шевченко оспівував безсмертя Прометееве, його розшматоване серце, що "знову оживає і сміється знову" (О. Гончар).* 2. *Слово для Лесі Українки - це "гострий, безжалісний меч, той, що здіймає ворожі голови з плеч..." (П. Тичина).* 3. *У своїх сонетах Рильський часто висловлював "нейзажсем те, для чого слів нема людських" (Д. Павличко).*

3. Віршована цитата, якщо вона записана у вигляді строфи, в лапки не береться. Наприклад: *Не можна уявити собі письменника, який не любив би своєї мови, не пишався б нею, не розумів би безмежної могутності мови.*

... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово, -

сказав у тяжких, нестерпних умовах царської кріпосницької Росії Шевченко (М. Рильський).

4. Посилання на джерело, яка стоїть безпосередньо після цитати, беремо у дужки і після другої дужки ставимо крапку. Наприклад: 1. *"Найбільше і найдорожче добро в кожного народу - це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування" (Панас Мирний).* 2. *"Мову чудову, глибинне і прутке слово, немов гостру зброю, дав нам народ. Дав цю мову і наказав пильно, свято оберігати її чистоту, збагачувати і відшліфовувати до блиску, до гостроти родючої" (Тичина Павло. З минулого - в майбутнє - К: Дніпро, 1973, - С. 303).*

5. Різновидом цитати є епіграф. Епіграф у лапки звичайно не береться. Посилання на джерело пишеться під епіграфом праворуч без дужок, і крапка після неї не ставиться. Наприклад: *епіграф до вірша М. Рильського "Землі":*

Земля, моя всеплодющая мати ...
Іван Франко

Завдання 8. Перепишіть речення; поясніть розділові знаки в цитатах.

1. Про концерти С. Крушильницької одна з газет писала: "Співала арії з опер Верді та Россіні. Після того, як артистка проспівала пісні Лисенка "Тебе моя голубко єдина" і "Коли настав чудовий май", бережанська громадськість закидала її квітами і піднесла лавровий вінок" (І. Герета). 2. Доктор медичних наук професор І. М. Трахтенбург писав, що "...принципи підтримки високої працездатності були сформульовані видатним російським фізіологом М. Є. Введенським. Перше, – говорив він, – це поступове входження в будь-яку розумову діяльність; друге – ритмічність праці; третє – послідовна і систематична робота; четверте – правильне чергування праці й відпочинку ..."

Завдання 9. Перепишіть, виправляючи помилки в оформленні цитат.

1. Царизм Шевченко затаврував в образі орла, який "споконвіку Прометея там орел карає, що день божий довбе ребра й серце розбиває". 2. Але царизм "не вип'є живущої крові", бо серце народу – Прометея "воно знову оживає і сміється знову". 3. Поет, звертаючись до панів-лібералів, з обуренням говорить, що "ви любите на братові шкуру, а не душу !" 4. Інститутка всіляко знущається з кріпачки Устини, "вона мене й щипає, і штирхає і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає". 5. Коли інститутка кинулася бити Устину, Прокіп схопив її за обидві руки й застеріг, що "годі, пані, годі!... Цього вже не буде!" 6. Вступ до поеми, "Мойсей" Франко закінчує пророчими словами про те, що, народі український, "прийде час, і ти огнистим видом засяєш у народів вольних колі".

Завдання 10. Доберіть із художньої літератури (прози, поезії) цитати і введіть їх у речення за допомогою словосполучень **як пише...; ...сказав; ...сказав що...;заклинає до ...;...висловлює** та ін. Обґрунтуйте застосування розділових знаків.

Завдання 11. Перепешіть речення; оформіть правильно цитати (цитати виділено).

1. Стояв той чудесний час, коли, як писав М. Рильський, **серпень з вереснем схрестили довгі шпаги не смертельні ...** (Ю. Мартич). 2. Спали мені на думку відомі рядки, в яких Павло Тичина закликав природу **хлюпни нам, море, свіжі лави: О земле, велетнів роди!** (О. Гончар). 3. Приходять поетові друзі, приходять народ, а найрадісніше, що **ідуть, ідуть робітники веселою ходою**, йдуть, щоб привітати поета (О. Вишня). 4. У вірші "На вічну пам'ять Котляревському" Т. Г. Шевченко, називаючи письменника **праведною душею**, пророкував невмирущу славу його імені:

**Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть.**

І. Яценко

5. Як і Шевченко, Леся Українка мала право сказати своєму народові:

**Наш народ, мов дитя, сліпес з роду,
Ніколи світа - сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поводитирів віддає ...**

О. Козуля

6. Велика і тяжка правда Шевченкового **Де немає святої волі, не буде там добра ніколи** znana нами не з чужої, а з власної долі (О. Козуля).

Завдання 12. Напишіть твір-роздум на тему "Найдорожчий скарб", використовуючи афоризми як цитати.

Спочатку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог.
Свята святих.
Нове життя нового прагне слова.
Слово і діло.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козачук Г.О. Українська мова. Практикум: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1991р.
2. Олійник О.Б. Мова моя калинова: Навчальний посібник для учнів старших класів, абітурієнтів, слухачів підготовчих відділень. – К.: Хрещатик, 1993р.
3. Позяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення: Навч. посібник.– К.: Вища шк., 1995р.
4. Тоцька Н.І. Українська пунктуація. Практикум: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1990р.
5. Український правопис. 4-е видання, виправлене й доповнене. – К.: Наукова думка, 1993р.
6. Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1993р.
7. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. 3-є вид. – К.: Освіта, 1997р.

Навчальне видання

Лариса Євстахіївна Азарова
Людмила Володимирівна Горчинська
Зінаїда Павлівна Корженко

Навчальний посібник

“Практичний курс української мови
для слухачів ІнДП. Розділ II. Синтаксис”

Оригінал-макет підготовлено авторами

Редактор В. О. Дружиніна

Коректор З. В. Поліщук

Навчально-методичний відділ ВНТУ
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВНТУ

Підписано до друку

Формат 29,7 x 42 ¼

Друк різнографічний

Тираж прим.

Зам. №

Гарнітура Times New Roman

Папір офсетний

Ум. друк. арк.

Віддруковано в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
Вінницького національного технічного університету
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВНТУ